

Vaněčková, Daniela; Mazáčková, Jana

Hrací kostky z hradu Rokštejna

Studia archaeologica Brunensia. 2022, vol. 27, iss. 2, pp. 51-90

ISSN 1805–918X (print); ISSN 2336–4505 (online)

Stable URL (DOI): <https://doi.org/10.5817/SAB2022-2-3>

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/digilib.77526>

License: [CC BY-SA 4.0 International](#)

Access Date: 28. 11. 2024

Version: 20230204

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

Hrací kostky z hradu Rokštejna¹

Dice from Rokštejn castle

Daniela Vaněčková / Jana Mazáčková

Abstrakt

Hrad Rokštejn je jedním z nejlépe archeologicky prozkoumaných hradů v České republice. Během čtyřiceti výzkumných sezón se podařilo objevit více než 160 hracích kostek vyrobených z kosti nebo parohu. Rokštejnský soubor kostek představuje díky své velikosti a objemu zachovaných dat celosvětový unikát. Tento příspěvek zpracovává a vyhodnocuje část tohoto souboru hracích kostek.² V příspěvku jsou mimo jiné prezentovány i základní informace o hracích kostkách středověku, tedy jaká byla jejich výroba a výrobní materiál, jaké hry se s kostkami hrály a o nepoctivé hře s nimi. Dále je zde nastíněn způsob, jak tento typ artefaktu zpracovávat a typologicky třídit a dále vyhodnocovat. Příspěvek dále poskytuje základní přehled publikovaných a dostupných nalezených hracích kostek v České republice a výběrových exemplářů ze zahraničí. V neposlední řadě se pak příspěvek zamýšlí nad tím, jak významnou roli mohly mít kostky v životě ženy ve středověku.

Klíčová slova

Hrací kostky, vrhcáby, hazard, žena, středověk, hrad Rokštejn

Abstract

Rokštejn Castle is one of the best archaeologically explored castles in the Czech Republic. During forty excavation campaigns, more than 160 dice made of bone or antler have been discovered. Due to its size and volume of preserved data, the set of dice from Rokštejn is unique worldwide. This contribution is about the analysis and evaluation of a part of this dice set.³ Among other things, the article provides basic information on medieval dice, i.e. how and from which material they were made, what games were played with them and how did the unfair play look. Furthermore, the way to process and typologically classify and further evaluate this type of artefact is outlined here. The contribution also provides a basic overview of published and available dice found in the Czech Republic and selected specimens from abroad. Last but not least, the paper reflects on what an important role dice may have played in the life of a medieval woman.

Key words

Dice, backgammon, gambling, woman, Middle Ages, Rokštejn Castle

1. Úvod

Jedním z nejčastějších nálezů kostěných a parohových artefaktů ve středověku jsou hrací kostky (Vaněčková 2021, 86). Hra v kostky byla díky své jednoduchosti jednou z nejoblíbenějších her ve středověku. Nejstarší předchůdce hracích kostek můžeme nalézt už ve starověkém Egyptě, Mezopotámii nebo Indii (Küchelmann 2018, 116). Za přímého předchůdce hracích kostek či mezistupeň ve vývoji jsou považovány pravěké astragaly. Jejich postupným ohlazováním a opracováním snad vznikly nejprve obdélné čtyřstranné hrací kostky, které byly označeny hodnotami. Takové hrací kostky se vyskytovaly v době laténské u Keltů (Čechura – Vyšehrad 2008, 730–731; Hoch 2020, 17). Postupně se dále vyvinula šestistranná hrací kostka, která se začala objevovat ve starověkém Řecku a Římě. Z protohistorického období máme doloženy kromě kompletních artefaktů i jejich polotovary i celé dílny na jejich výrobu (Čechura – Vyšehrad 2008, 730–731).

Hra v kostky či s kostkami byla oblíbenou formou zábavy po celé Evropě, bavili se jí příslušníci všech tehdejších společenských vrstev, nevýmaje panovníka a duchovenstvo. Kostky a hry s kostkami se prolínaly mužským i ženským světem (Hazelbauer 1992, 433). Celkově se předpokládá, že byly tyto hry určeny spíše dospělým než dětem, a to hlavně proto, že se většinou jednalo o hazardní hry. Kostky se hrály jak na veřejných prostranstvích, tak i ve veřejných domech (např. v krčmách a hernách), ale také v soukromých domech (Winter 1892, 83). Ačkoliv samotný panovník a příslušníci církve sami kostky hráli, veřejně je odsuzovali a hry s nimi zakazovali (Zíbrt 1889, 48–55; Winter 1892, 81–82; Hazelbauer 1992, 424–435; Hoch 2020, 19).

2. Výroba hracích kostek

Z archeologických nálezů polotvarů a nedokončených výrobků, ale i z ikonografie, máme poměrně jasnou představu o tom, jak se hrací kostky vyráběly (Vaněčková 2021, 86–87). Kostěné hrací kostky se nejpravděpodobněji řezaly z metakarpálních a metatarzálních kostí hovězího dobytka. Z kosti se odřízly epifýzy a zbylá část se opracovala do podoby dlouhých tyčinek se čtvercovým průřezem. Kromě kosti se hrací kostky vyráběly i z parohu, jak dokládají např. polotovary a některé kostky z hradu Rokštejna (Golec 2000, 15, 23). Parohové hrací kostky se vyráběly obdobným způsobem jako kostěné, jen se na výrobu použily části parohu, tzv. výsady.

Podle archeologických dokladů lze rekonstruovat dva postupy výroby kostek (Vaněčková 2021, 86). První výrobní postup začíná rozřezáním tyčinky na jednotlivé kostky, do kterých se následně vrtaly jednotlivé jamky (jedna až šest). Druhý postup naopak začíná vrtáním některých jamek na čtyřech stranách a až pak se z tyčinky odřezávaly jednotlivé kostky, do kterých se dovrtil zbylý počet jamek na prázdných stěnách. Předpokládá se, že se nejprve povrch tyčinky či kostek povrchově upravil hlazením a leštěním a až pak se vyvrtaly jednotlivé body, a to kvůli zachování reliéfu vrtaných jamek a zamezení jejich setření při finálním leštění. Nástroje, které byly k výrobě používány, představovaly pilky, nože, pořízy, dále svěrák na upevnění tyčinky nebo kostky a vrták na vytvoření jamek/bodů. Pro vyhlazení povrchu se použilo nějaké hladidlo nebo pilník. Eventuelně mohlo být použito ještě kružidlo na vytvoření kružnic kolem bodů. Výjimečně mohly být dále kostky upravovány, a to např. opalováním, kdy došlo k jejich zčernání. Body kostek se případně mohly vyplnit barvou pro zvýšení kontrastu a lepší čitelnosti (Čechura – Vyšehrad 2008, 724–725). Žádná jednotná šablona pro výsledný vzhled kostek prav-

Obr. 1. Proces výroby hracích kostek, Book of Games, 1283, f. 65v (převzato z games.rengeekcentral.com)

Fig. 1. The process of making dice, Book of Games, 1283, f. 65v (borrowed from games.rengeekcentral.com)

děpodobně neexistovala, jelikož byly nalezeny kostky různých velikostí, tvarů a s rozličně vyvrtanými a upravenými body. Při výrobě záleželo na zručnosti a kreativitě výrobce, který se držel základního charakteru hrací kostky (Vaněčková 2021, 86).

Pro proces výroby hracích kostek je důležitý ikonografický pramen v kodexu Alfonse X. (obr. 1). Na iluminaci je zachyceno sedm mužských postav, které vyrábějí hrací kostky. Celá scéna je završena prodejem a koupí. První dvě postavy (zleva) připravují kostěné tyčinky (polotovary), vidět lze opracovanou tyčinku (kost) a nástroj sloužící na její opracování (snad nůž). Na zemi si u těchto postav můžeme všimnout nařezaných kostí a odkládací misky s připravenými polotovary. Třetí výrobce pilkou odřezává jednotlivé kostky, které padají do vaku. Čtvrtý pravděpodobně kostky vyhlazuje nebo piluje. Pátý vrtákem vrtá jamky do jednotlivých stěn hrací kostky. Pod ním je na iluminaci vyobrazen stůl s finálními výrobky. Šestým je prodejce nabízející sedmé postavě, zákazníkovi, ke koupě kostky (Vaněčková 2021, 87).

Z našeho území prozatím nebyl publikován výzkum středověké dílny, která by byla producentem hracích kostek a kde by byl zároveň dochován dostatečný vzorek polotovarů i samotných výrobků, umožňující analýzu způsobu výroby nebo i analýzu chování a pracovních postupů samotného výrobce s organizací pracovního prostředí (Čechura – Vyšohlíd 2008, 725). Známe pouze ojedinělé doklady výroby ve formě tyčinkových polotovarů a odpadu. Tyčinky s vyznačenými body byly nalezeny v Opavě (Hoch 2020, katalog str. 12) a Praze (Čechura – Vyšohlíd 2008, Obr. 2), tyčinky s s pravidelnými zářezy vyznačujícími budoucí kostky byly nalezeny v Moravské Ostravě (Moravec 2015, 85) a na hradě Rokštejn (Golec 2000, 23) a nedokončená kostka byla nalezena např. v Brně (Flodrová – Loskotová 1995, 552).

Ze zahraničí je známá dílna na výrobu hracích kostek z německého Erfurtu, kde bylo nalezeno 26 kostek s vyvrtanými jamkami, 100 kostek bez vyvrtaných jamek (polotovary), 71 tyčinek pro výrobu kostek a 1695 zbytků z těchto tyčinek. Autoři výzkumu určili, že z jedné tyčinky šlo

vyrobit 9 kostek (Čechura – Vyšohlíd 2008, 725). Další dílna s polotovary a odpadem byla odkryta např. ve Wroclawi a je datovaná do 13. století (Čechura – Vyšohlíd 2008, 724).

Kolik bylo možno v jedné dílně vyrobit kostek a jaká byla jejich spotřeba v herně, můžeme zjistit z písemných pramenů z německého Frankfurtu. Zde se odhaduje pro období od druhé poloviny 14. století až do první poloviny 15. století minimální roční spotřeba hracích kostek pro hlavní frankfurtskou hernu na 10 000 kusů. Konkrétní objednávky zaznamenaly např. pro rok 1430 dvakrát 8000 kusů (Čechura – Vyšohlíd 2008, 725).

Výroba kostěných nebo parohových hracích kostek se v městském prostředí postupně stala náplní práce specializovaných řemeslníků – soustružníků. Některé prameny sice přímo uvádějí specializace pro jednotlivé druhy vyráběných předmětů, jako jsou kostkáři (taxillatores, taxillos parantes), šachovníci a vrhcábníci, nicméně je velmi nepravděpodobné, že by existovali jako samostatné profese, jednalo se spíše o převládající specializaci v rámci jednotlivého řemesla (Čechura – Vyšohlíd 2008, 725–726).

Experimentální studie rovněž ukázaly, že kostky zvládl vyrobit a vyvrtat i nezkušený řemeslník (Miścicki 2017, 376), a tak by teoreticky nemusela existovat tato specializace a výrobě by se mohl věnovat prakticky kdokoli s dobře vybavenou dílnou nebo výbavou základních nástrojů. Tomu by mohl odpovídat i nález polotovarů z hradu Rokštejna. V hradním prostředí bychom specializovaného řemeslníka, který by pouze vyráběl kostky, hledali stěží (Vaněčková 2021, 88).

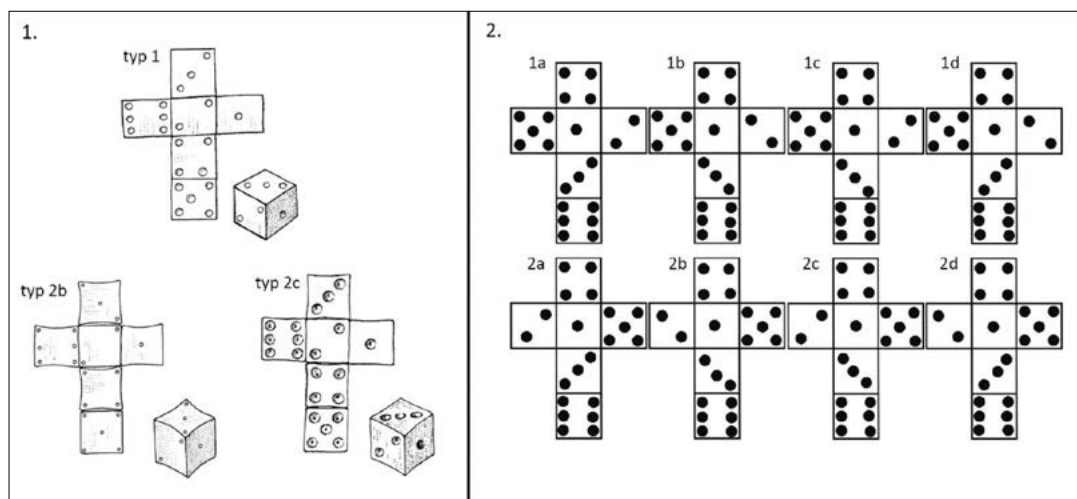
Kromě kosti a parohu se na výrobu hracích kostek používal i jiný typ materiálu. Tím byla např. hlína (kostka z Nesvetic a Plzně), jemný pískovec (z hradu Hlavačova) nebo železo (z Mušova). Také lze předpokládat, že se používaly kostky vyrobené ze dřeva, ale z našeho území prozatím doklady dřevěných kostek nejsou (Va-

něčková 2021, 88). Dřevěné polotovary se však našly v německém Freiburgu a v Konstanzi (Čechura – Vyšohlíd 2008, 731), dřevěná kostka se pak našla v Bergenu v Norsku (Küchelmann 2018, 133). V polské Wroclawi a švýcarském Genfu se našly i kostky vyrobené ze slonoviny (Čechura – Vyšohlíd 2008, 731; Küchelmann 2018, 133), v německém Schleswigu a anglickém Yorku z mrožoviny (Küchelmann 2018, 131, 133) a kolem Baltu se vyskytují i kostky vyrobené z jantaru nebo skla (Romanowicz 2016, 112).

3. Typy a varianty hracích kostek ve vrcholném středověku

Ačkoliv bylo v několika studiích o hracích kostkách (Golec 2000; Čechura – Vyšohlíd 2008) rozepsáno jejich základní dělení, jednotný systematický postup zatím vytvořen nebyl (Vaněčková 2021, 88). Ve výše zmíněných pracích se kostky třídily podle tvaru, způsobu vyvrtání jamek (typ 7–7-7, 11–7-3) nebo jejich vzhledu.

Základem třídění hracích kostek je její tvar (obr. 2:1), problémem u tohoto však je, že některé hybridní tvary mohly vzniknout spíše náhodou než přímým úmyslem výrobce. Nicméně i tak můžeme kostky rozdělit na formy se stranami pravouhlými (**typ 1**) a na tvary se stranami konkávně prohnutými (**typ 2**). Hrací kostky s prohnutými stranami můžeme dále členit na kostky s šesti prohnutými stranami – tzv. hvězdovitý typ (**varianta a**); tento typ je typický pouze pro období vrcholného a pozdního středověku (Čechura – Vyšohlíd 2008, 731). Dále na kostky se čtyřmi prohnutými stranami (**varianta b**) a kostky se dvěma prohnutými stranami (**varianta c**), přičemž varianty **b** a **c** odpovídají hybridním kostkám nalezeným v Praze (Čechura – Vyšohlíd 2008, 731). Kostky se stranami konkávně prohnutými se z hlediska plynulého házení při hře berou jako vývojový krok zpět (Čechura – Vyšohlíd 2008, 731).

Obr. 2. 1. Tvary hracích kostek z Rokštejna (kresba Soňa Plchová). 2. Bodové varianty hracích kostek z Rokštejna
Fig. 2. 1. Shapes of dice from Rokštejn (drawing by Soňa Plchová). 2. Variants of pips on the dice from Rokštejn

Další třídění je podle postavení bodů a jejich způsobu vyvrtání na rozloženém plášti hrací kostky, kdy se dále zohledňuje směr u čísel 2 a 3 (obr. 2:2; Vaněčková 2021, 88).

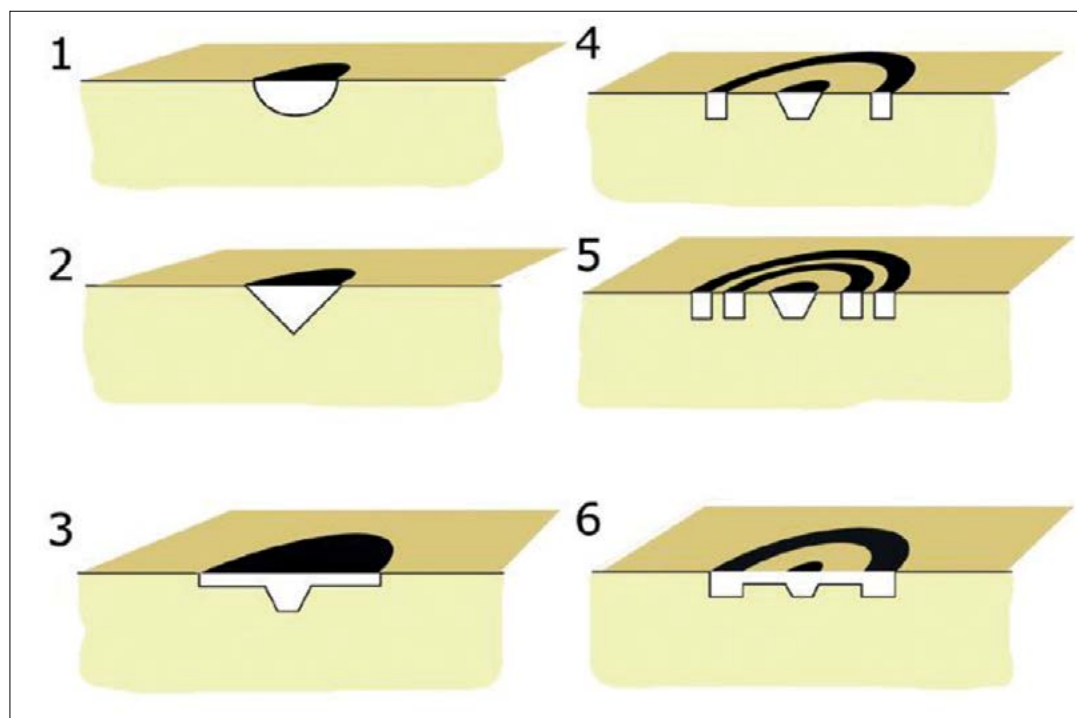
U těchto základních typů kostek se dají sledovat další znaky. Může to být jednak součet protilehlých bodů, který nejčastěji dává hodnotu 7 (**typ 7-7-7**). Tento typ se nazývá jihoevropský (Miścicki 2017, 376) a měl kořeny v starověkém Řecku, odkud tento typ převzali Římané, kteří jej rozšířili po území své říše (Romanowicz 2016, 203). Druhým typem, který se občas objevuje, je typ **11-7-3**, kdy protilehlé strany dají součet 11, 7 a 3. Tento typ se nazývá severoevropský (Miścicki 2017, 376), a jak název napovídá, je dominantní hlavně na kostkách na severu Evropy (Romanowicz 2016, 113). Kromě těchto dvou typů existují i další varianty, např. 5-7-9 nebo 4-7-11 (Romanowicz 2016, 113). Ostatní varianty však spíše souvisí s nepovedeným vyvrtáním nebo s vytvořením záměrné „chyby“, určené k nepoctivé hře (Čechura – Vyšohlíd 2008, 731) či souvisí s hrami, jejichž pravidla se nedochovala.

Poslední typologický znak představuje vzhled vyvrtaných jamek. Existuje několik variant, a to jednoduchá jamka, mělká jamka, jamka s hlubším středovým bodem, jamka v jamce nebo jamka obkroužená jednou nebo více kružnicemi (Golec 2000, 14; Čechura – Vyšohlíd 2008, 731) a jiné varianty. Vzhled jamek závisel na špičce nástroje, kterým byly vyrobeny (obr. 3).

4. Kostečné hry

4.1 Kostky

Písemné prameny nereflktují popisy rozličných her v kostky (Vaněčková 2021, 89), vzácnou výjimkou je *Libro de los juegos* neboli Kniha her či Alfonský rukopis⁴ kastilského panovníka Alfonse X. Moudrého (*1252–†1284). Manuskript byl dokončen kolem roku 1283. Část díla je věnována jenom kostkám a jmenuje se *Libro de los Dados* aneb Kniha kostek (fol. 65–71). Kromě her s kostkami se autor zmiňuje i o tom, jak by kostky měly vypadat a z jakého by měly být vyrobeny

Obr. 3. Různé průřezy jamek na hrací kostce (převzato z Romanowicz 2016, 115, obr. 53)

Fig. 3. Different cross-sections of holes on the dice (borrowed from Romanowicz 2016, 115, fig. 53)

materiálu. Kostky by se měly skládat ze tří hranatých tvarů šesti stejných stran, které jsou všechny stejné velikosti a jsou dokonale čtvercové. Jinak by se dobře neházely a často by padaly na jednu stranu. A to vede k záměrnému či nezáměrnému podvádění, ve kterém ti, co chtějí podvádět, dělají křivé kostky (Golladay 2007, 406). Na každé straně má mít kostka vyvrtané body: na jedné straně 6 a na druhé 5, na další 4, pak 3, dále 2 a na poslední 1. Takže na každou kostku bude vyvrtáno jednadvacet jamek. Body by měly být umístěny podle schématu 7-7-7, naproti 6 má být 1, naproti 5 má být 2 a naproti 4 má být 3 (Golladay 2007, 406). Kostky mají být vyrobeny ze dřeva, kamene, kosti nebo jakéhokoliv kovu. Nejlepší jsou ale kostky vyrobené z kosti, jelikož kost je více dostupná než jakýkoliv jiný materiál a díky ní také kostky padají rovnoměrně a přesněji (Golladay 2007, 406).

V manuskriptu je popsáno 12 her s kostkami. Jedná se o hry *Mayores*, *Tanto en uno como en dos*, *Triga* (popsány jsou dvě varianty), *Azar*, *Medio azar*, *Azar pujado*, *Marlota*, *Riffa*, *Par con as*, *Panquist*, *Guirguiesca* (Golladay 2007, 377; Vaněčková 2021, 90). Všechny hry se hrají se třemi kostkami, až na hru *Guirguiescu*, která se jako jediná hraje se dvěma kostkami (Golladay 2007, 380). Nejednodušší hrou je *Mayores*, ve které vyhraje hráč s nejvyšším nebo nejnižším součtem hozených bodů na kostkách. V *Par noc as* házejí kostkou oba hráči a házejí, dokud jeden z nich nehodí výherní kombinaci. Na jedné kostce musí padnout 1 a na zbylých dvou kostkách dvě stejná čísla. *Riffa* se hraje tak, že každý hráč hází kostkami, dokud nezískají na dvou kostkách stejné číslo, které se pak přičte k číslu, které padlo na třetí kostce. A vyhrává ten, kdo má vyšší číslo. *Tanto en uno*

Obr. 4. Illuminace zachycující hráče hrající kostky na hrací desce (převzato z digi.ub.uni-heidelberg.de)

Fig. 4. Illumination depicting players playing dice on a game board (borrowed from digi.ub.uni-heidelberg.de)

como en dos oba hráči házejí, dokud na dvou kostkách nemají kombinaci čísel, které dohromady dají číslo, které padlo na třetí kostce. Tedy pokud na jedné kostce padne 6, zbylými dvěma kostkami musí hráč hodit buď dvě 3, 5 a 1 nebo 4 a 2. Další hry už jsou komplikovanější, hráč musí hodit speciální kombinaci, která může být doprovázena jiným pravidlem, např. že první hod nějak ovlivňuje počet nebo kombinaci bodů v dalším hodu. Takto se hraje hra *Marlota* nebo *Panquist*. Při nich jeden hráč hodí kostkami, aby sobě a protihráči určil číslo od 7 do 14. Poté ten stejný hráč hází znova kostkami. Pokud hráč hodí svoje určené číslo, vyhraje. A pokud hodí protihráčovo číslo, prohrává. Rozdíl v těchto dvou hrách je více méně v sázce, kterou hráči mezi sebou uzavřou. U *Marlota* je předem určena přesná částka peněz, kdežto u *Panquisty* se sázka zvyšuje od hosené kombinace kostek (Golladay 2007, 380–383; Vaněčková 2021, 90).

Doklady způsobů hraní her s kostkami máme doloženy i z ikonografie. Na reliéfních kachlích z Brna a z hradu Otaslavice máme zobrazeny kalíšky, které se při hře používaly k promíchá-

vání kostek, čímž se mohlo zabránit podvádění při této hře (Loskotová 2009, 201). Kostky se dále mohly hrát na speciálně upraveném stolku nebo desce se zvýšeným okrajem, který zabráňoval kostkám v pádu na zem. Stolek je opět zobrazen na kachli z Brna a z hradu Otaslavice (Loskotová 2009, 201). Hrací deska je zase k vidění na řadě dobových vyobrazení, např. na iluminaci z Welscher Gast z Gothského rukopisu, fol. 34r,⁵ který je datovaný do roku 1340 (obr. 4). Dále je taková hrací deska (ale velmi zdobená) nakreslena v Bestiári ze Severní Itálie, fol. 27r,⁶ který je datován cca do 1290 (obr. 5).

4.2 Vrhcáby

Hrací kostky se dále používaly jako pomůcka pro složitější deskové hry, kdy hozený počet bodů určoval pohyb kamenů po hrací desce. Takovou hrou byla nejoblíbenější hra ve středověku a novověku, a to vrhcáby. Herní vybavení představovala dvojdielná hrací deska, hrací kameny a dvě nebo tři hrací kostky. Přesná pravidla středověké verze pro počet hracích kostek

Obr. 5. Illuminace zachycující hráče hrající kostky na hrací desce (převzato z ica.themorgan.org)

Fig. 5. Illumination depicting players playing dice on a game board (borrowed from ica.themorgan.org)

se totiž nedochovala, a tak se pro středověkou hru často vychází z pravidel z doby římské, kde se používaly ke hře dvě kostky (Golec 2000, 10; Čechura – Vyšohlíd 2008, 739). To potvrzují středověké ikonografie z českých zemí, kde se objevují dvě hrací kostky (Hazlbauer 1992, obr. 1, 2; Menoušková – Měřínský 2008, 70). Například jsou při hře vyobrazeny dvě kostky v Krumlovském kodexu „Liber depictus“. ⁷ Změna v počtu kostek je však na zahraničních ikonografiích, kde spíše převažují iluminace, na kterých je zobrazena hra se třemi kostkami (např. kodexy Manesse „Velký heidelberský zpěvník“, fol. 262v, ⁸ Welscher Gast z Gothského rukopisu, fol. 12v ⁹, Welscher Gast z Heidelberského rukopisu, fol. 11v ¹⁰ a Heidelberský obrazový katechismus, fol. 87v). ¹¹

Jak už bylo řečeno výše, přesná pravidla vrhcábů ze středověku nejsou známá, ale lze je

odvodit jednak z pravidel z doby římské nebo pravidel, která se dochovala z 18. a 19. století. Podle těchto pravidel hru hráli dva hráči, kteří seděli naproti sobě a mezi sebou měli hrací desku (vrhcábni) zdobenou 24 trojúhelníkovitými útvary. Na této desce měl každý hráč rozmístěné svoje hrací kameny. Hra se hrála tak, že každý hráč si hodil kostkou a podle hosených bodů posouval žetony po trojúhelníkovitých polích ve směru proti druhému hráči. Přitom bylo snahou hráčů podle předepsaných pravidel vyhodit soupeřovy kameny z hrací desky a přejít celou desku se všemi svými kameny dříve než protihráč (Hazlbauer 1992, 432).

Velmi častou chybou u laické i odborné veřejnosti je zaměňování hry v kostky s vrhcábem, které jsou deskovou hrou. Středověké prameny však tyto hry jednoznačně vymezují jako samo-

statné hry. Ačkoliv byl ze začátku pro obě hry používán název „alea“, v průběhu středověku dochází k odlišení a výraz „alea“ zůstává pro hru v kostky, kdežto pro vrhcáby se používá výraz „taxilli“ (Hatzlbauer 1992, 421, 423, 424).

4.3 Podvádění ve hře s kostkami

Se hrami v kostky je spojováno i podvádění. Kostky bývaly speciálně upravovány, aby došlo k ovlivnění výsledku ve prospěch falešného hráče. Doložit takovouto speciální úpravu na kostkách však není vždy jednoduché, jelikož při některých úpravách nedokážeme určit či správně popsat účel úpravy – zda šlo pouze o chybu výrobce, nebo o záměrný defekt pro falešnou hru. Hrací kostky se záměrnou úpravou pro falešnou hru mají špatně vyvrtané body, a tak dochází ke zdvojení jednoho čísla na protilehlých stranách; takováto kostka se našla např. na Pražském hradě (Richterová 1983, 208). Za možné falešné kostky lze považovat i ty, u kterých došlo k úmyslné úpravě tvaru, aby kostky padaly na jednu konkrétní stranu, kdy tato strana byla např. širší než ty ostatní (Golec 2000, 38). Tento záměr je neseadné odlišit od nedokonalého odříznutí při výrobě. Tzv. „cinknuté“ kostky mají naskrz provrtané dvě protilehlé strany, vzniklý volný prostor se vyplnil těžším materiálem (např. olovem). Změna těžiště donutila kostku padat jen na určité strany. K zamaskování otvoru byl použit nejlépe původní materiál (Hoch 2020, 20). Takto „cinknuté“ kostky se našly např. na Pražském hradě, v Opavě (Hoch 2020, 20) a dvě kostky se našly v Hradci Králové (Breberová 2011, 50).

5. Ženy a kostěné hry ve středověku

Archeologie kostěných her není v současné době schopna vyřešit gender hráčů. Mohly se i ženy ve svém volném čase věnovat hazardním hrám? Jak již bylo zmíněno výše v článku, hry v kostky a vrhcáby byly díky svému hazardnímu charakteru často odsuzované či přímo zakazované soudobými teology, mravokárci, městskou samosprávou, šlechtici či přímo panovníkem (Hoch 2020, 21, 23). Ze středověkých ikonografií (Hatzlbauer 1998, 192, 193–196) a písmenných pramenů navíc víme, že tyto hry končily dost často šarvátkami či ožebračením hráče (Verdon 2003, 158, 159; Hoch 2020, 19, 29). Mohlo by se tak zdát, že tyto „hříšné“ hry ženy ve středověku neprovozovaly. Nicméně právě některé ikonografie (Hatzlbauer 1992, 433) a písemné prameny nám dosvědčují, že i středověké ženy mohly podlehnout této hře a hazardu a že nehrály pouze šachy (Verdon 2003, 161, 162), ale i kostky a hlavně vrhcáby.

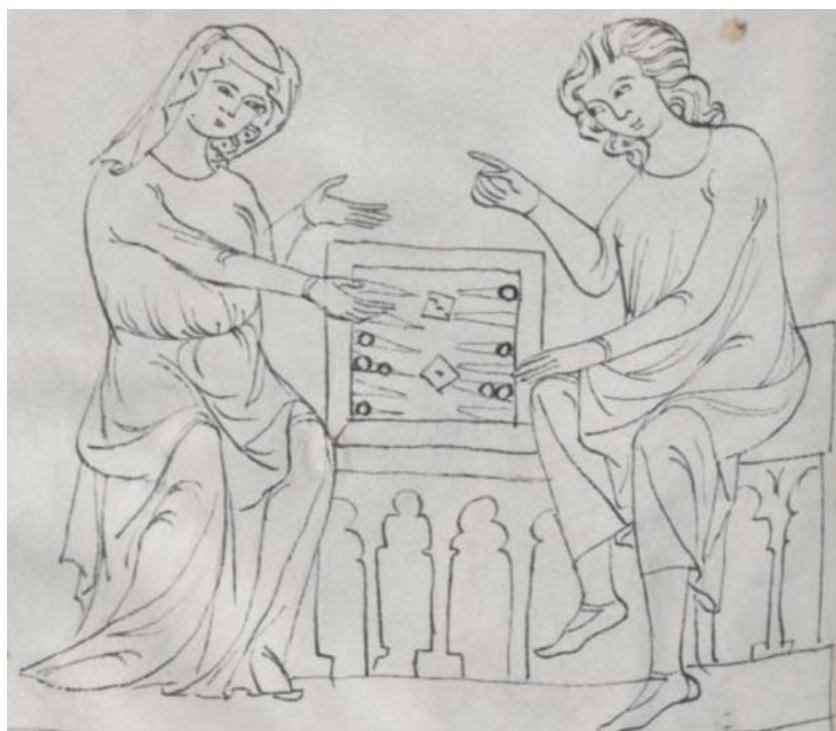
Ženy hrající vrhcáby máme zachycené např. na dvou iluminacích v Krumlovském obrazovém kodexu „Liber depictus“, fol. 106v a fol. 108v,¹² datovaném do 14. století. Na iluminacích je nejprve zachycen hráč, jak hraje vrhcáby s povětrnou dívkou (obr. 6) a na druhé s Marií (obr. 7). Ze zahraničních rukopisů lze jmenovat např. iluminaci z Luttrellového žaltáře,¹³ fol. 76v, datovaného kolem poloviny 14. století (obr. 8), a z Book of Hours¹⁴ ze severovýchodní Francie, fol. 16r, datované do druhé poloviny 15. století (obr. 9). Na iluminaci z Welscher Gast,¹⁵ fol. 11r, datované do začátku 15. století, je dokonce zobrazena žena, která ve hře prohrála i svůj oděv (obr. 10).

Ženy, hrající hru v kostky, můžeme snad doložit minimálně na dvou iluminacích. První pochází ze Švábského Welscher Gastu,¹⁶ fol. 36v (obr. 11) a druhá z Welscher Gastu z jižního Německa,¹⁷ fol. 38r (obr. 12). Ženy hrající kostky

Obr. 6. Povětrná žena hrající vrhcáby, Liber depictus (převzato z digital.onb.ac.at)

Fig. 6. A woman of pleasure playing backgammon, Liber depictus (borrowed from digital.onb.ac.at)

Obr. 7. Marie hrající vrhcáby, Liber depictus (převzato z digital.onb.ac.at)

Fig. 7. Mary playing backgammon, Liber depictus (borrowed from digital.onb.ac.at)

Obr. 8. Žena hrající vrhcáby, Luttrellův žaltář (převzato z bl.uk)

Fig. 8. A woman playing backgammon, The Luttrell Psalter (borrowed from bl.uk)

zmiňuje i Zikmund Winter nebo Čeněk Zíbrt, kteří oba ve svých dílech zaznamenali jistou paní Mandelínu z Hradce, která r. 1564 napsala svému bratrovi, že musí svým „babám“ koupit kostky, aby mohly losovat o volné lože ve špitále (Zíbrt 1889, 39; Winter 1892, 114). Systém losu nepředstavuje patrně hazardní hru v pravém slova smyslu, ale samotný fakt využití kostek jako soudce a nutného štěstí ve hře, které do-

vedlo výherkyni na lůžko ve špitále. Dále kusé zprávy o ženách hrajících hry s kostkami můžeme nalézt i v kodexu Alfonse X (Golladay 2007).

Ve středověku tedy mohly ženy trávit čas různými činnostmi, mezi volnočasové aktivity jsou řazeny různé práce, zahrnující vyšívání a předení, volný čas skutečně mohly trávit různými procházkami a výlety do přírody, trháním květin, tancem a zpěvem, modlením

Obr. 9. Žena hrající vrhcáby, Book of Hours (převzato z thedigitalwalters.org)

Fig. 9. A woman playing backgammon, Book of Hours (borrowed from thedigitalwalters.org)

a sokolnictvím konče (Verdon 2003, 26, 40, 45, 74). Z výše uvedených faktů je ale zřejmé, že hry s kostkami nebyly ve středověku výlučně mužskou zábavou, ale byly oblíbené i mezi ženami.

6. Kostečné hry v písemných pramenech

Hry v kostky se v písemných pramenech kryjí s vrhcáby, označování jako hry kostečné patrně souvisí se hrami, ve kterých se využívala kostka nebo se využívaly kostky (Hazlbauer 1992, 423–425).

Nařízení odsuzující hru v kostky se objevují dříve než jejich pravidla, která ale následně

Obr. 10. Ženy hrající vrhcáby Welscher Gast (převzato z digi.ub.uni-heidelberg.de)

Fig. 10. Women playing backgammon, Welscher Gast (borrowed from digi.ub.uni-heidelberg.de)

popisují poměrně širokou škálu her s kostkami a v kostky (Galladay 2007).

Městská privilegia se ke hře v kostky vyjadřují okamžitě v době svého vzniku a právního ustanovování. V privilegii minus pro město Brno z roku 1243 (CDB IV/1, 84, bod 7) se uvádí hazardní hra v kostky jako ludo, ve které nesmí nikdo obehřát hráče, který nemá na chleba, o víc, než stojí jeho šaty. V právní knize města Brna z poloviny 14. století se již uvádí *ludo de*

taxillorum, kterou nesmí hrát děti a služebníci. Zde se řeší falešná hra a zároveň případy, které se odehrály i mimo Brno v Kyjově, Křižanově nebo Hulíně, a to dokonce s trestem useknutí palce za falešnou hru. V Brně je popsán případ noční hry, které se účastnila společnost hostitele a hosta s jeho ženou (Flodr 1990, 279, č. 400, 306–307, č. 478–480). Zároveň Flodrův souhrn týkající se her v kostky podle brněnského městského práva zohledňuje dva aspekty

Obr. 11. Žena hrající kostky, Švábský Welscher Gast (převzato z digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg320/0078/image,inf)

Fig. 11. A woman playing dice, Swabian Welscher Gast (borrowed from digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg320/0078/image,inf)

Obr. 12. Žena hrající kostky, Welscher Gast z jižního Německa (převzato z digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/hab_mss37-19-aug-2f/0077/image,info)

Fig. 12. A woman playing dice, Welscher Gast from southern Germany (borrowed from digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/hab_mss37-19-aug-2f/0077/image,info)

jako presumpci viny, a to vysedávání v hospodě a hraní v kostky. Hráči byli podle práva zařazeni ke zločincům (*Flodr 2001*, 210–211), obdobně na ně nahlížel církevní svět a pobyt v hospodě a noční hraní odsuzoval (viz níže).

V polovině 14. století se snažil regulovat hru v kostky Karel IV. Podle *Majestas Carolina* lze akceptovat hru v kostky pod podmínkou, že se hraje do kopy grošů bez dluhů a bez půjček (AČ III, 113–115). Ve svém vlastním životopise Karel IV. uvádí příběh, který se stal při tažení do Pruska. Ve Wroclawi se král Jan a Karel potkali s králem uherským a hrabětem holandským. Poslední dva jmenovaní spolu hráli „zlořečenou a vášnivou hru v kostky“ (*taxillorum ludus*). V té hrabě holandský nad uherským králem vyhrál 600 zlatých (*Vita Caroli IV.*, 140–141). Karel IV. zachytil hráče z nejvyšších pater společnosti a Dalimil kritizoval špatné mravy českých pánů, mezi které právě patřila hra v kostky, kterou páni podle Dalimila přebírali od své chasy a této prázdné kratochvíli se věnovali (FRB III, 214–215). Beneš Krabice z Weitmile popsal incident hráčů v kostky z Mohuče, který se udál roku 1372. Čeští dvořané se při hře v kostky s mohučskými dopustili „drzosti“ a došlo k šarvátkě. Ozbrojený střet se změnil ve vpadnutí do obydlí císaře a císařovny (FRB IV, 546).

Hru v kostky zároveň zakazovaly církevní kruhy nebo popisovaly úpadek kněží, kteří hráli v hospodách kostky nebo i vrhcáby. Jedná se o zmínky v *Životopise Arnošta z Pardubic*, u Tomáše Štítného, Jana Husa nebo v *Kronice Vavřince z Březové* nebo Petra Chelčického (FRB I, 393; *Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, 228–229; *Sebrané spisy české* 2, 173, 409; FRB V, 503; Postila II, 184). Církevní nařízení se snažila omezit hrací dny pro obecný lid, a tak se zakazovalo hrát v *taxillorum* ve svátky. Arnošt z Pardubic hru zakazoval na den narození Páně (CDB IV/I, 84, č. 17; Několik statutů

a nařízení arcibiskupů pražských, 17–18). Tomáš Štítný ze Štítného zakazoval hru během svátků a zároveň hazardní hru v kostky (*Knížky šestery o obecných věcech křesťanských*, 145; *Knížky o hospodáři a hospodyni a o čeledi*, 48–54). Jan Hus se také vyjádřil ke hře v kostky, stejně jako Štítný ji kritizoval ve sváteční dny a označil ji za hřích (*Sebrané spisy české* I, 121, 133, 168, 286; *Sebrané spisy české* II, 145, 409). Hříchem bylo hraní kostek i podle Jana Rokycany nebo Petra Chelčického (*Obránce pravdy a zákona Božího*, 14, 60, 161, 171, 182; *Knihy výkladů spasitelných* 1, 14; *Postila I*, 171; *Postila II*, 219, 398, 416). Jan Rokycana důrazně vytýká v *Postille* hradním pánům multifunkční využití stolů v jizbách pro mši a hříšnou hru: „A, běda bude! Ah, ti páni, panoše, po hradích, po tvrzích, ješto po jistbách jim mše slauží! Ani budou v kostky na těch stolech hráti, budú tu tancovati, a pak budou tu mše svaté slaužiti!“ (*České postilly*, 130–131; *Zíbrt 1889*, 53, 77, poznámka 46).

Vedle církevních spisů se ke hře v kostky vyjadřují poměrně razantně vojenské řády, a to Jan Hájek z Hodětína (1413) nebo Jan Žižka (1423; SVŘ, 26, 36). V řádech se hraní kostek zakazuje a pokutuje.

Poměrně široká škála pramenů představuje hru v kostky jako způsob trávení volného času, zároveň ale poukazuje na její hříšnou podstatu zakořeněnou v hazardu, v nočním hraní v hospodách, sklon k hráčské závislosti a jejich upřednostňování před řádným způsobem života většinou u mužů, ale kostky se zakazují i dětem a služebnictvu. Ženy byly hráčkami také, nebo se účastnily herních sezení v nočních hodinách. Rozdílnost přístupu ke hře a skrytá role žen může být spojena především s financováním hazardu při hře v kostky. Písemné prameny jim hru nezakazují a větší stín navíc vrhají na mužské hráče, jejichž ženy trpěly pro dluhy ze hry.

7. Nálezy kostek v České republice a v Evropě

Hrací kostky jsou poměrně častým nálezem z vrcholně a pozdně středověkých situací, nicméně v literatuře se uvádějí ve většině případů bez nálezových kontextů. Solitérní nálezy máme z opevněných sídel z Chudého hradku (Peša – Sázelová – Šrein 2018, 683), Cimburku u Koryčan, z Obřanského hradu, Smilova hradu (Golec 2000, 14), z Týřova (Durdík 1976, 70), dále z hradů Skály (Belcredi 2017, 432), Koberštejn (Kouřil – Prix – Wihoda 2000, 231), Šostýn (Tichánek 2008, 130, 149), Javorník (Kouřil 2009, 232) a z tvrze v Chanovicích (Hůrková 214, 395). Dvě kostky se našly na hradě Tepenec (Burian 1988, 307) a po třech kostkách máme z hradu Pustiměř (Procházka – Žákovský 2018, 214) a Veselí nad Moravou (Hoch – Šůvová 2015, 304). Nekonkrétní větší počet kostek byl pak nalezen na hradech Nové Hradý (Havlice 2014, 123) a Landštejn (Čechura 2006, 44; Kopřiva 2017, 69).

Nejstarší středověká hrací kostka z našeho území pochází z lokality Znojmo-Hrad, ale byla datována do dlouhého rozpětí 11.–13. století (Hrubý 1957, 172). Kostky se také nálezově váží na městské prostředí. Po jednom exempláři máme z Českých Budějovic (Čapek 2016, 345), Jihlavy (Hoch 2020, katalog 13), Staré Boleslavi (Bartošková 2003, 256–158) nebo Starého Plzeň (Bouda – Orna 2004, 218; Přemyslovská 2014, 42–43). Dvě kostky pochází z města Chrudim (Hoch 2020, katalog 12), pět kostek a doklady jejich výroby z Moravské Ostravy (Moravec 2015, 83–86), sedm kostek z Hradce Králové (Breberová 2011, 48, 50–51) a osm kostek z Hradištku u Davle (Kaván 1964, 232). Kolem jedenácti kusů hracích kostek se objevilo ve Znojmě (Golec 2000, 14; Baarová et al. 2006, 237), dále se kostky našly i v Olomouci; zde jsou i doklady po jejich výrobě (Golec 2000, 14, 22), kostky se také měly najít i v Čás-

lavi a Tachově (Bouda – Orna 2004, 217–218). Velké množství kostek se našlo i v Opavě (celkem 21 kostek), dvě kostky se našly dokonce v církevním prostředí Dominikánského kláštera (Baarová et al. 2006, 236; Kartousová 2016, 9, 11–12; Hoch 2020, 12, katalog str. 13). Nejvíce dosud publikovaných kostek, v celkovém počtu 52, se našlo v hlavním městě Praze (Richterová 1983, 207; Čechura – Vyšehrad 2008, 728, 733). Podle prozatím publikovaných zpráv pochází z Brna velký počet kostek, ale přesné množství není uvedeno (Procházka 2013, 350).

Hrací kostky ze Slovenska souhrnně publikoval M. Slivka a uvedl lokality s jedním exemplářem z hradů Devín, z Trenčína a lokality Jaseno-Vyšehrad. Pro Spišský hrad uvádí dvě kostky, pro hrad Šariš tři kostky, pro Bratislavu čtyři kostky a polotovary z výroby. V klášterním prostředí se další kostky našly v Košicích – Krásnej nad Hornádom (Slivka 1983, 338; Slivka 1984, 396). Další nálezy hracích kostek byly objeveny na hradě Sitno (Labuda 1999, 227), celkem 15 kostek se našlo na Pustém hradu (Beljak – Beljak Pažinová – Šimkovic 2015, 27). Hrací kostky z polského prostředí jsou doloženy ve městech Puck, Opole, Raciborz (Miścicki 2017, 376) a Wrocław, ze které pocházejí i četné nálezy po výrobě kostek, jako odpad, polotovary, nedokončené kostky (Jastrzębski 1999, 92; Konczewska 2011, 308). Parohová kostka je např. v polském Stargardu (Romanowicz 2013, 216–217).

Z hradního prostředí máme doloženy čtyři kostky z estonského hradu Viljandi. Dvě z těchto kostek mají klasický krychlovitý vzhled, zbylé dvě mají však dva konce ukončené ve tvaru pyramid. Kostky podobné těmto pyramidovým se měly najít i na lotyšském hradě Cēsis (Haak et al. 2012, 315).

Celkem pět klasických kostěných krychlových kostek se našlo na italském hradě Tyrol, kde se našly i polotovary a odpad po výrobě těchto kostek (Flatscher 2021, 121). Krychlové kostky byly nalezeny i v estonském městě

Tallinn (*Luik 2016*, 180). Velký počet hracích kostek se našel v Německu, nálezy kostěných hracích kostek máme např. z Neubrandenburgu (*Romanowicz 2013*, 216–217), Aschaffenburgu, Braunschweigu, Wirdumu, Lübecku (*Küchelmann 2018*, 129–131, 133). Větší počet kostěných hracích kostek se našel v Bremenu, Duisburgu, Hattingenu, Magdeburgu, Schleswigu (*Küchelmann 2018*, 129–131, 133). Většina německých kostek má rozložení jamek na kostce typu „3–7–11“. Doklady po výrobě kostek a kostky se našly ve městě Stralsunder (*Samariter 2007*, 161–163), Konstanz, Göttingen, Erfurt, Soest, Höxter a Bielefeld (*Peine – Wolpert 2018*, 181, 185, 188). Provrtané kostky se našly ve městě Schwelm (*Peine – Wolpert 2018*, 181, 185, 188) a Göttingen (*Küchelmann 2018*, 130). Dále se kostěné hrací kostky našly např. v Nizozemí (v Dorestad, Nieuwenhoorn), ve Francii (Saint-Denis, Bordeaux), anglickém Yorku (*Küchelmann 2018*, 131–133). Z výše uvedených lokalit je patrné, že se hrací kostky objevovaly na různých typech lokalit ve všech vrstvách středověké společnosti především v hradním, městském a klášterním prostředí. Prozatím chybějí doklady z vesnic nebo nejsou publikovány. Výrobní místa se váží především na městské, ale i hradní prostředí.

8. Hrad Rokštejn

Zřícenina hradu Rokštejna (obr. 13) se nachází ve východní části okresu Jihlava v centrální části kraje Vysočina na moravské straně zemské hranice. Lokalita leží v údolí dolního toku řeky Brtnice, kde byl hrad postaven na nevysokém skalním suku, který vybíhá ze severního svahu vrchu Pavlice (551 m n. m.) do údolí řeky Brtnice. Hrad přímo obtéká vybudovaný mlýnský náhon, který zde využívala papírna a následně obilný mlýn (*Mazáčková 2012*, 62; *Vaněčková 2021*, 18).

Rokštejn ve středověku vlastnili postupně tři majitelé. Prvním vlastníkem a zároveň zakladatelem hradu byl rod Ruthenštejnů (Střížovci), ke kterým se váže i první dochovaná zmínka o hradě, pocházející z roku 1289 (*Mazáčková – Lisá 2016*, 79). Za Ruthenštejnů byl také hrad poprvé dobyt (někdy na přelomu 13. a 14. století). Při tomto vojenském aktu došlo k zániku některých staveb a pobití obyvatel hradu (*Mazáčková 2012*, 100). Hrad byl Ruthenštejny obnoven a významně přestavěn do kamenné podoby. Kolem roku 1359 se hrad dostává do vlastnictví moravského markraběte Jana Jindřicha (*1322–†1375; mladší bratr Karla IV.), který hrad výrazně kompletně přebudovává a modernizuje. Roku 1375 však Jan Jindřich umírá a zanechává závěti, které rozpoutají mezi jeho syny (Joštem, Janem Soběslavem a Prokopem) spor o dědictví (včetně Rokštejna). Vleklé spory mezi syny a složitá politická situace za vlády Václava IV. nakonec vyústily ve dvě markraběcí války (*Vaněčková 2021*, 18–19). Rokštejn nakonec získává markrabě Prokop, ale jeho špatná finanční situace během druhé markraběcí války jej přinutila vzdát se některých majetků, včetně Rokštejna. Ten i s panstvím získává Hynek z Valdštejna, a to někdy kolem roku 1399 (*Mazáčková 2012*, 150–153; *Měřínský 2007*, 22–26). Tak se Rokštejn dostává do rukou poslednímu majiteli, a to rodu Valdštejnů. Za Valdštejnů se zformovaly bojové družiny, akce řídil Hynek z Valdštejna a následně i jeho dva synové Jindřich a mladší Zdeněk (*Měřínský 2007*, 32–33; *Mazáčková 2012*, 165). Aktivita jejich družin spadají hlavně do období počátku až do 30. let 15. století. Jednou z výrazných osobností této doby nejen na Jihlavsku byl Zikmund z Křižanova, Hynkův zeť a manžel jeho dcery Markéty. Rokštejnská bojová družina pod vedením Zikmunda provedla nejznámější akci, a to noční přepadení Jihlavy (*Mazáčková*

Obr. 13. Současný stav zříceniny hradu Rokštejn. Archiv: VVS Panská Lhota

Fig. 13. The current appearance of the Rokštejn Castle ruin. Archive: Science and Research Centre at Panská Lhota

2012, 166–167). Na počátku 30. let 15. století se díky Zdeňkově podpoře bojové družiny zhoršily vztahy s královským městem Jihlavou. Ty však přetrvaly, protože rozkol byl politicko-náboženský a aktivita družiny poklesla a písemné prameny ji již ve 40.–60. letech 15. století nezmiňují. Valdštejnská podpora krále Jiřího z Poděbrad nakonec vyústila ve vojenský zásah Jihlavy proti Rokštejnu. K tomu pravděpodobně došlo někdy po sklizni v druhé polovině roku 1467 (Mazáčková 2017, 762). Při tomto vojenském zásahu byl hrad Rokštejn obležen, dobit, vypálen a značně pobořen, ale nikdo z Valdštejnů při oblehání pravděpodobně nezemřel. Valdštejnové Rokštejn opustili, a přestěhovali se na nově vybudované centrální sídlo rodu v Brtnici (Mazáčková 2017, 758).

9. Kostky z hradu Rokštejna

Z areálu hradu Rokštejn pochází velmi početná kolekce hracích kostek. Soubor prozatím čítá celkem 162 jedinců (obr. 14, 15, 16, 17). Bohužel se nepodařilo celý tento soubor zkompletovat a zpracovat v rámci magisterské práce (Vaněčková 2021), ze které tento článek vychází. Některé kostky nejsou prozatím dostupné. Analýza se primárně zaměřila na dostupných 119 hracích kostek (Tabulka 1).

9.1 Analýza hracích kostek

U rokštejnských hracích kostek byly sledovány následující formální znaky. Zachovalost charakterizuje stav kostky (**celé**, **polovina** nebo **menší fragment**). Další pozorování se zaměřilo na

inv. č.	váha (g)	rozměry (mm)	zachování	velikost jamky (mm)	ostrost hran	tvarový typ	bodová varianta	čtverec	horizont
D10656	0,5	6 x 6 x 7	celá	1	ostré	1	2a	11/17	IIIa
D17953	0,5	7 x 6 x 7	celá	2	ostré	1	1c	10/17	IIIa1
D17938	0,5	6,5 x 6 x 6	celá	1	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D18347	0,8	7 x 6,5 x 7,5	celá	2	ostré	1	1b	10/16	VIIa
D18348	0,5	6 x 7 x 6	celá	1,5	ostré	1	1a	10/16	VIIa
D10655	0,4	6 x 5,5 x 6	celá	1	ostré	1	1a	11/17	IIIa
D10654	0,4	6 x 6 x 6	celá	1	ostré	1	1b	11/16	IIIa
D17355	0,4	5 x 5 x 5,5	celá	1	ostré	1	2c	11/17	IIIa
D17331	0,3	5 x 5 x 5,5	celá	1	ostré	1	2b	11/17	IIIa
D11212/I	0,5	6 x 6 x 6	celá	1,5	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D11212/II	0,6	6,5 x 6 x 6,5	celá	1,5	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D17330/I	0,4	5 x 5,5 x 5	celá	1	ostré	2c	2d	11/17	IIIa
D17330/II	0,3	6 x 6,5 x 6	polovina	1	ostré	1	2a	11/17	IIIa
D17328	0,5	6 x 6,5 x 6	celá	1	ostré	1	2d	10/17	IIIa1
D17327	0,4	6 x 5,5 x 5	celá	1	ostré	1	1a	11/17	IIIa
D17290	0,5	6,5 x 6 x 6	celá	1	ostré	1	1c	11/17	IIIa
D17289	0,4	6 x 6 x 5	celá	1	ostré	1	1c	10/17	IIIa1
D17326	0,6	6 x 6 x 6	celá	1	ostré	1	1c	10/17	IIIa1
D17288	0,6	6 x 6,5 x 6	celá	1,5	ostré	1	2a	10/17	IIIa1
D17287	0,4	6 x 6 x 6	naštípnutá	1,5	ostré	1	2a	10/17	IIIa2
D17285	0,5	6,5 x 6 x 6,5	rozbitá	1	ostré	1	1a	10/17	IIIa2
D17284	0,8	9 x 7 x 8	naštípnutá	2	ostré	1	1d	10/17	IIIa2
D15664	0,4	6 x 6,5 x 6	polovina	1	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D15303	0,7	8 x 7,5 x 7	celá	3	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D15133	0,5	6,5 x 6 x 7	celá	2,5	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D14587	0,4	5,5 x 5,5 x 5,5	celá	1	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D14394	0,7	7 x 6,5 x 7	celá	3	ostré	1	2a	13/15	IV
D14391	0,6	6 x 7 x 6	celá	2	ostré	1	2a	8/17	IV
D14390	0,5	6 x 6,5 x 6	celá	2	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D13828	0,5	6 x 6 x 6	celá	1	ostré	1	1b	11/16	IIIa
D10909	0,7	8 x 6 x 7	celá	1	ostré	2c	2a	11/17	IIIa
D10993/I	0,7	7 x 6,5 x 8	celá	1	ostré	2c	2a	11/16	IIIa
D10993/II	0,3	6 x 6,5 x 6,5	polovina	1,5	ostré	1	1a	11/16	IIIa
D11269	0,6	6,5 x 6,5 x 7	celá	1,5	ostré	1	2a	11/17	IIIa
D17477/I	0,4	5,5 x 6 x 6	celá	1	ostré	1	2b	11/16, 11/17	IIIa
D17477/II	0,5	6 x 6 x 6	celá	1	ostré	1	2a	11/16, 11/17	IIIa
D15702/I	0,5	7 x 7 x 6,5	celá	1,5	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D15702/II	0,6	6,5 x 6,5 x 6,5	celá	1,5	ostré	1	2a	11/16	IIIa

Hrací kostky z hradu Rokštejna

inv. č.	váha (g)	rozměry (mm)	zachování	velikost jamky (mm)	ostrost hran	tvarový typ	bodová varianta	čtverec	horizont
D13231	0,2	6 x 6,5	polovina	2	ostré	1	2	11/17	IIIa
D12447/I	0,5	6 x 6 x 6	celá	1,5	ostré	1	2c	11/16	IIIa
D12447/II	0,6	6 x 7 x 7	celá	1	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D12145	0,5	6 x 6 x 6	celá	1,5	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D11984	0,6	7 x 6 x 6,5	celá	1	ostré	1	1b	11/16	IIIa
D11839	0,5	6 x 6 x 6	celá	1	ostré	1	1a	11/17	IIIa
D11801	0,3	7 x 6	fragment	1,5	ostré	1	2b	11/17	IIIa
D11437	0,6	7 x 6 x 7	celá	1	ostré	1	1c	11/17	IIIa
D17200/I	0,9	8 x 7 x 8	celá	2	ostré	1	2b	10/17	IIIa2
D17200/II	0,6	7 x 6,5 x 7	celá	1,5	ostré	1	1c	10/17	IIIa2
D10657	0,6	7 x 6 x 7	celá	1,5	ostré	1	1c	11/17	IIIa
D8528	1,1	8 x 8 x 8	celá	2,5	ostré	1	2a	11/17	IIIa
D14387	0,7	7,5 x 7 x 7	celá	2,5	ostré	1	2c	11/16	IIIa
D9834	0,8	7 x 7 x 7	celá	1,5	ostré	1	1d	11/16	IIIa-IV
D9832	0,9	7,5 x 7 x 8	celá	1	ostré	1	1d	11/16	IIIa
D11436/I	0,7	7 x 7 x 7,5	celá	1,5	ostré	1	2c	11/16	IIIa
D11436/II	0,6	7 x 6,5 x 7	celá	1	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D11436/III	0,5	6 x 7 x 6	celá	1,5	ostré	1	1a	11/16	IIIa
D11436/IV	0,4	6 x 6 x 6	celá	0,9	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D11436/V	0,5	7 x 5,5 x 6	celá	1,5	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D11436/VI	0,5	6 x 6 x 5,5	celá	1	ostré	1	1a	11/16	IIIa
D11436/VII	0,2	7	fragment	1,5	ostré	1	1	11/16	IIIa
D10592/I	0,8	7,5 x 7 x 7,5	celá	1,5	ostré	1	1d	11/16	IIIa
D10592/II	0,8	7 x 7 x 6,5	celá	1,5	ostré	1	2c	11/16	IIIa
D10592/III	0,7	7,5 x 7 x 7,5	celá	1,5	ostré	1	1d	11/16	IIIa
D10592/IV	0,8	7,5 x 7 x 7	celá	1	ostré	1	1a	11/16	IIIa
D10592/V	0,7	7 x 7 x 6,5	celá	1,5	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D10592/VI	0,7	7 x 7 x 7	celá	1	ostré	1	2c	11/16	IIIa
D10592/VII	0,6	7 x 6,5 x 7	celá	1	ostré	2c	1c	11/16	IIIa
D10592/VIII	0,8	7,5 x 7 x 7,5	celá	1,5	ostré	1	1b	11/16	IIIa
D10592/IX	0,6	7 x 6,5 x 7	celá	1	ostré	1	1d	11/16	IIIa
D10592/X	0,6	7 x 7 x 7	celá	1,5	ostré	1	2d	11/16	IIIa
D10592/XI	0,6	7 x 6 x 7	celá	1	ostré	1	1a	11/16	IIIa
D10592/XII	0,6	7 x 6 x 7	celá	1,5	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D10592/XIII	0,5	7 x 6 x 7	celá	1,5	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D10592/XIV	0,6	7 x 6 x 7	celá	1	ostré	1	2c	11/16	IIIa
D10592/XV	0,6	6 x 6 x 6	celá	1	ostré	1	2a	11/16	IIIa

inv. č.	váha (g)	rozměry (mm)	zachování	velikost jamky (mm)	ostrost hran	tvarový typ	bodová varianta	čtverec	horizont
D10592/XVI	0,6	7 × 6 × 6,5	celá	0,9	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D10592/XVII	0,5	6 × 6 × 6,5	celá	1,5	ostré	1	2c	11/16	IIIa
D10592/XVIII	0,6	6,5 × 6,5 × 6,5	celá	1	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D10592/XIX	0,5	6 × 6 × 6	celá	1	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D10592/XX	0,4	6 × 6 × 6	celá	1,5	ostré	1	1a	11/16	IIIa
D10592/XXI	0,4	6 × 6 × 6	celá	1,5	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D10592/XXII	0,7	7 × 7,5 × 7	naštípnutá	1	ostré	1	2	11/16	IIIa
D14590/I	0,5	6 × 6 × 6	celá	1	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D14590/II	0,3	6,5 × 6	polovina	1	ostré	1	2d	11/16	IIIa
D14590/III	0,2	6 × 6,5	polovina	1	ostré	1	1a	11/16	IIIa
D14590/IV	0,2	6 × 6	fragment	1	ostré	x	2	11/16	IIIa
D14590/V	0,2	6 × 6	polovina	1	ostré	1	x	11/16	IIIa
D14590/VI	0,1	7	fragment	1,5	x	x	x	11/16	IIIa
D10908/I	0,6	6,5 × 6,5 × 7	celá	1,5	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D10908/II	0,5	7 × 7 × 6,5	naštípnutá	1	ostré	1	1d	11/16	IIIa
D10908/III	0,5	6 × 6,5 × 6,5	celá	1,5	ostré	1	1b	11/16	IIIa
D11800/I	0,5	7 × 6 × 7	celá	1,5	ostré	2c	2d	11/16	IIIa
D11800/II	0,5	6,5 × 5,5 × 6	celá	0,9	ostré	1	2c	11/16	IIIa
D11800/III	0,5	6,5 × 6 × 7	celá	1,5	ostré	1	2c	11/16	IIIa
D11800/IV	0,2	6 × 6	polovina	1,5	ostré	1	1c	11/16	IIIa
D6582	0,5	7 × 6,5 × 7	rozpůlená	1,5	ostré	1	2a	12/17	IV
D13176	0,3	5,5 × 5,5 × 5,5	celá	0,9	ostré	1	1c	13/16	IIIa
D6430	0,4	6 × 6 × 6	celá	1	ostré	1	1c	12/16	IV
D7729	0,9	8,5 × 7 × 8	celá	2,5	ostré	1	2a	5/17	V (IIIa-IIIb)
D695	0,7	7 × 7 × 7	celá	1,5	ostré	1	2d	6/5	IIIa-IV
D1710	1,3	8,5 × 9 × 9	celá	2	zaoblené	1	2b	5/7	IIIa
D13620	0,4	6 × 6 × 6	celá	1,5	ostré	1	2a	sonda 1	IV
D9614	0,7	7 × 7 × 7	celá	1,5	ostré	1	1a	5/17	IIIa-IIIb
D11435	0,4	6,5 × 6 × 6	celá	1	ostré	1	1c	6/9	IIIa-IIIb
D1060	1,3	8,5 × 9 × 9	celá	0,9	zaoblené	2b	1a	9/14	IIIa-IIIb
D18358	0,5	6,5 × 6,5 × 6	celá	1,5	ostré	2c	1c	12/14	IV
D18359	0,5	6,5 × 6 × 6	celá	1	ostré	1	1c	11/14	IV
D10658/I	0,9	7,3 × 6,8 × 7,1	celá	0,5	ostré	2b	1a	11/16	IIIa
D10658/II	0,6	7 × 6,2 × 7,3	celá	1,5	ostré	1	1a	11/16	IIIa
D10658/III	0,7	7,5 × 6,6 × 7,3	celá	2	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D10658/IV	0,5	6,8 × 6,3 × 6,9	celá	1,5	ostré	1	2c	11/16	IIIa
D10658/V	0,5	6,3 × 6,5 × 6,5	celá	1,5	ostré	1	1d	11/16	IIIa

inv. č.	váha (g)	rozměry (mm)	zachování	velikost jamky (mm)	ostrost hran	tvarový typ	bodová varianta	čtverec	horizont
D10658/VI	0,6	7 × 6,3 × 7	celá	1	ostré	1	1a	11/16	IIIa
D10658/VII	0,7	7,2 × 7 × 7,4	celá	2	ostré	1	2d	11/16	IIIa
D18743	0,5	6,2 × 6 × 6,4	celá	1	ostré	1	2a	11/16	IIIa
D18744	0,5	7,4 × 6,5 × 6,8	rozpůlená	2	ostré	1	1a	13/12	VIIa

Tab. 1. Souhrnný popis kostek z hradu Rokštejna**Table 1.** Overall description of the dice from Rokštejn Castle

poškození ve formě **naštípnutí**, **rozbití** nebo **rozpůlení**. Dále se určoval typ jejich tvaru (obr. 2:1), tedy zda mají stěny seříznuty pravoúhle (**typ 1**) nebo jestli jsou konkávně prohnuté (**typ 2, varianta a, b, c**). S tím souvisí i úprava hran (**hrany ostré** nebo **zaoblené**). Další kritéria se soustředila na vyvrtané body, na součet protilehlých bodů, **typ 7-7-7, 11-7-3** nebo jiný. Sledovaly se různé varianty rozložení čísel na kostce a s tím spojený směr vyvrtání čísel 2 a 3. Na rokštejnských kostkách bylo možné vydělit celkem 6 těchto variant (obr. 2:2). Hlavní varianty jsou ty, které mají číslo 5 vyvrtané buď vlevo (**varianta 1**) nebo vpravo (**varianta 2**). U těchto variant se pak sledoval sklon vyvrtané 2 a 3, tedy zda jde zleva doprava /, nebo zprava doleva \. Díky tomu se u každé varianty vyděluje podtyp **a, b, c, d**. Nakonec se na kostkách sledoval typ vyvrtaných jamek, respektive tvar použitého vrtáku.

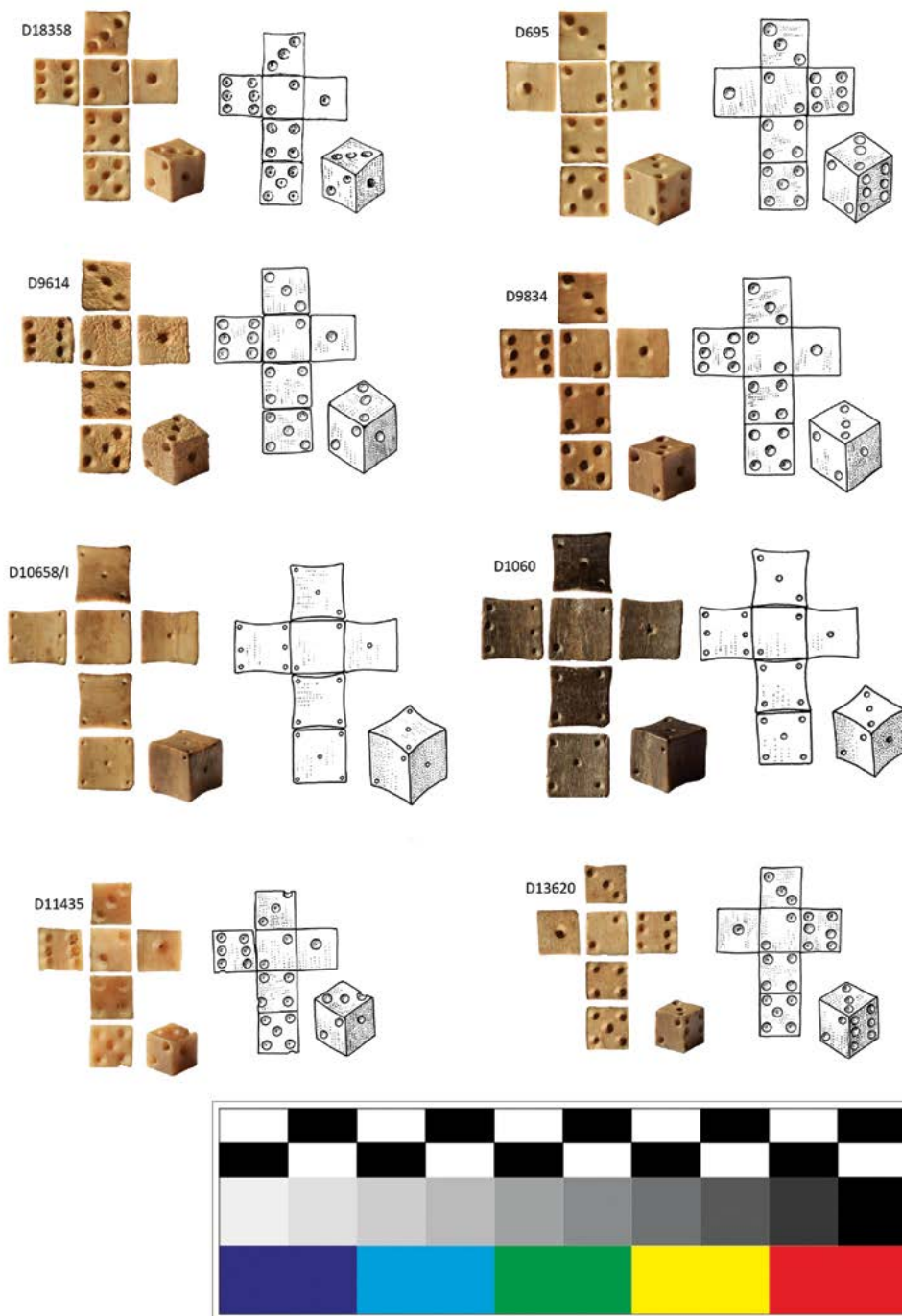
Na všech hracích kostkách, které byly na hradě nalezeny, byla použita **kost**¹⁸ jako výrobní materiál a všechny kostky byly vyvrtané jako **typ 7-7-7**, který je typický pro jižní polovinu Evropy. Žádná kostka nebyla větší jak 10 mm, nejmenší kostka měla rozměry 5 × 5 × 5 mm (inv. č. D15678) a největší kostky dosahovaly rozměrů 8,5 × 9 × 9 mm (D1710, D1060). Většina kostek měla rozměry kolem **6–7 mm**. Rozměrově analogické kostky se našly např. na hradě Tepenec (7,4 × 7,8 mm; *Burian 1988*,

307), v Moravské Ostravě (6,1 × 6,6 × 6 mm; 7,6 × 7,6 × 7,4 mm; *Moravec 2015*, 83–86), v Opavě (7 mm; *Kartousová 2016*, 9, 11–12), v Praze (7 mm; *Richterová 1983*, 207) a v Chrudimi (7 mm; *Dvořáková 2015*, 28).

Celkem čtyři rokštejnské kostky (inv. č. D11801, D11436/VII, D14590/IV, D14590/VI) se zachovaly pouze ve formě malého fragmentu, z osmi kostek se našla pouze jejich polovina (inv. č. D17330/II, D15664, D10993/II, D13231, D14590/I, D14590/III, D14590/V, D11800/IV), čtyři další kostky se našly naštípnuté (inv. č. D17287, D17284, D10592/XXII, D10908/II), jedna kostka se našla ve velmi poničeném stavu (inv. č. D17285) a dvě kostky se po vyzvednutí ze situace rozpůlily (inv. č. D6582, D18744), patrně vlivem degradace materiálu. Zbýlých sto jedinců se našlo kompletních (obr. 14, 15, 16, 17).

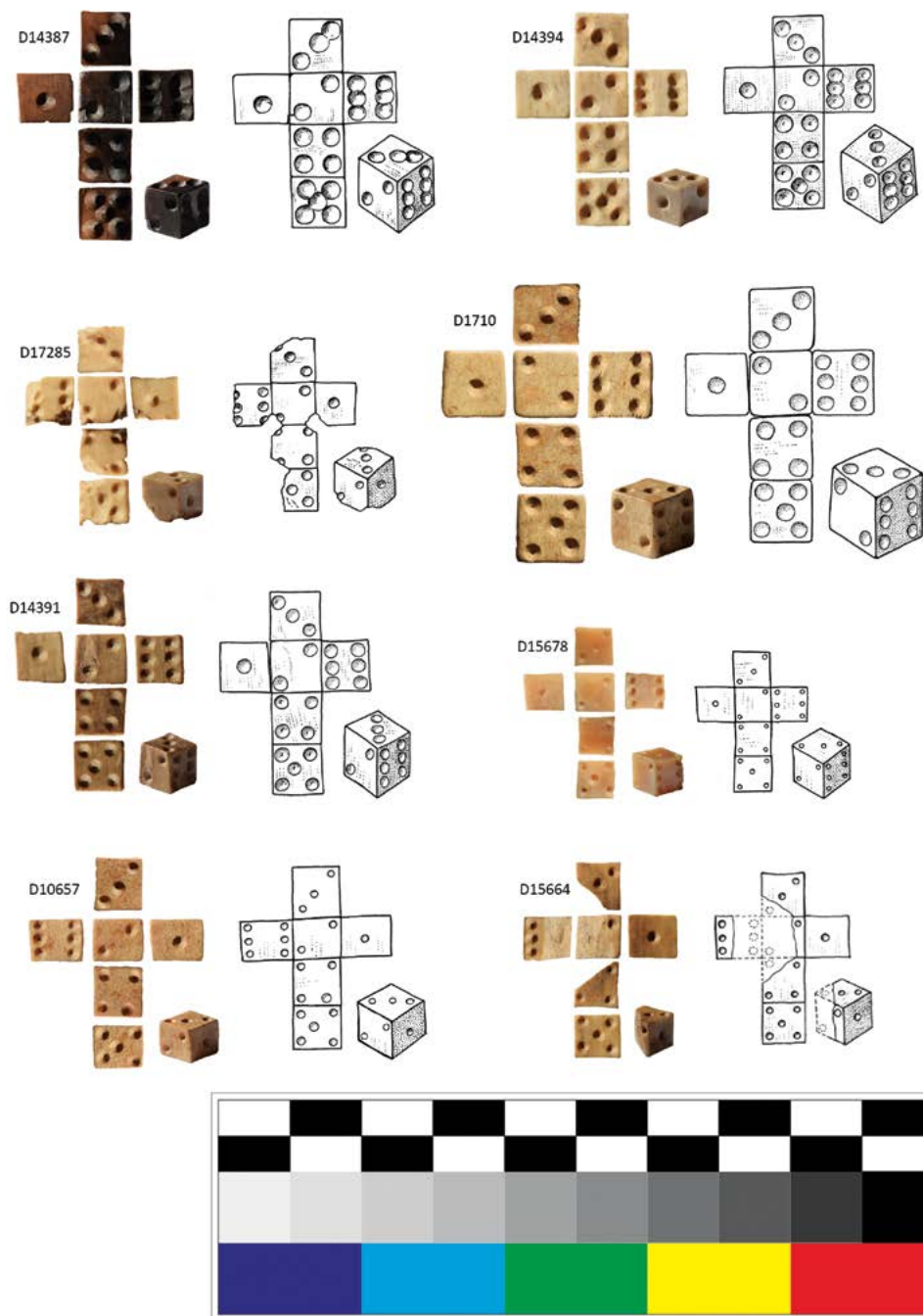
Všechny kostky, až na dvě výjimky, měly hrany seříznuté ostré, pouze dvě kostky (inv. č. D1710, D1060) měly hrany zaoblené. Tato úprava hran souvisela s výrobou a nedošlo k ní vlivem používání kostek. Všechny silně opotřebené kostky z rokštejnského souboru měly hrany stále ostré.

Tvarová variabilita kostek z Rokštejna (Graf 1) ukazuje dvě kostky (inv. č. D1060, D10658/I), které měly čtyři strany seříznuty konkávně (**typ 2b**), a takto seříznuty byly pravděpodobně záměrně, jelikož jsou precizně upravené. Celkem sedm kostek (inv. č. D17330/I, D16904,

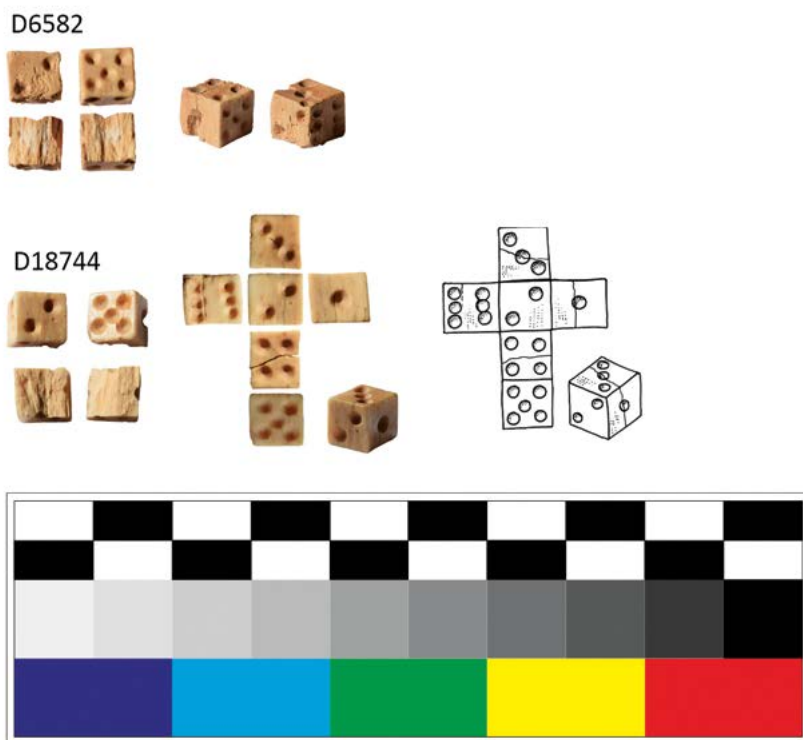
Obr. 14. Hrací kostky z hradu Rokštejn. Kresba: S. Plchová, Fotografie: D. Vaněčková

Fig. 14. Dice from Rokštejn Castle. Drawing: S. Plchová, Photo: D. Vaněčková

Obr. 15. Hrací kostky z hradu Rokštejn. Kresba: S. Plchová, Fotografie: D. Vaněčková

Fig. 15. Dice from Rokštejn Castle. Drawing: S. Plchová, Photo: D. Vaněčková

Obr. 16. Rozlomené hrací kostky z hradu Rokštejn. Kresba: S. Plchová, Fotografie: D. Vaněčková

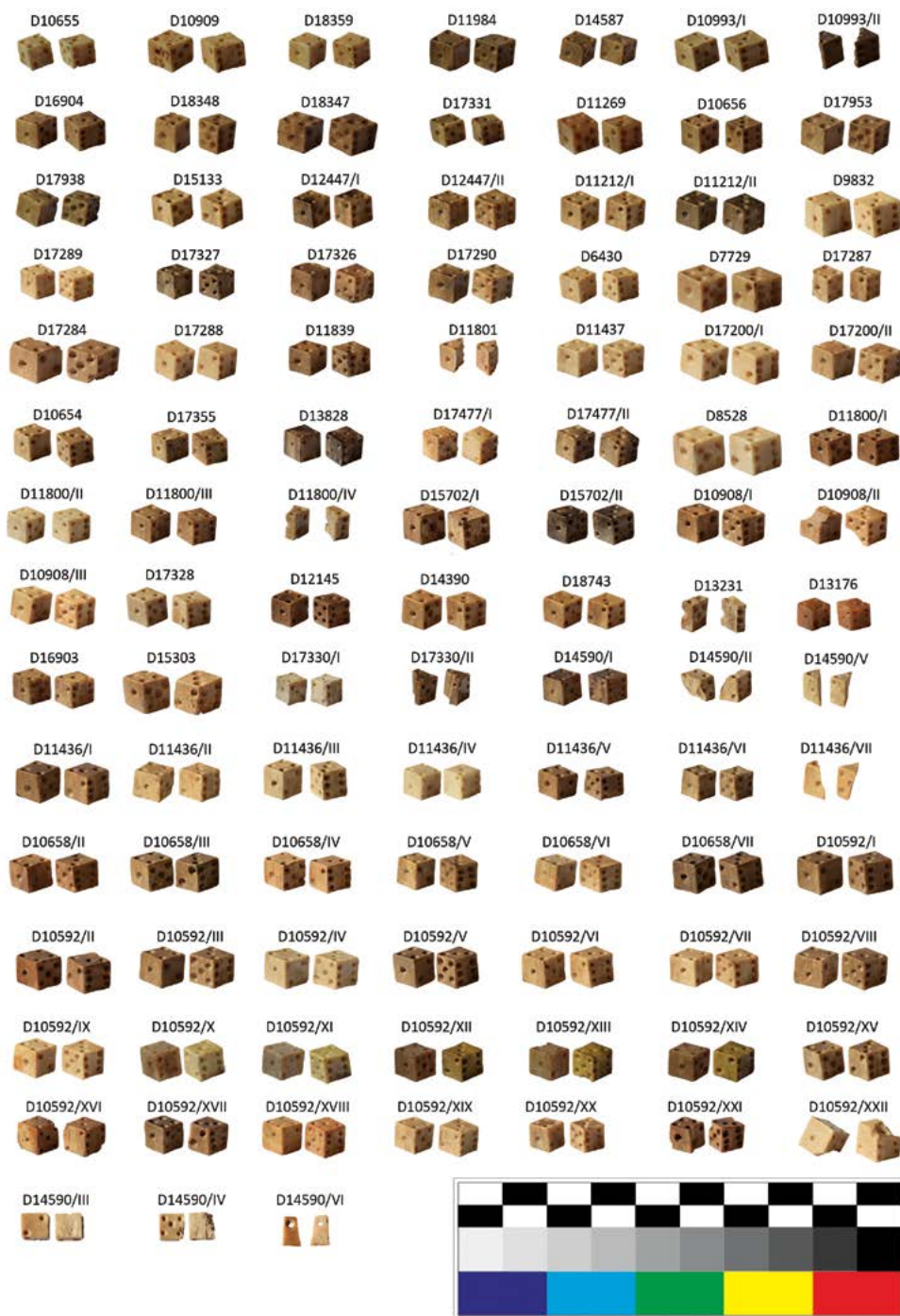
Fig. 16. Broken dice from Rokštejn Castle. Drawing: S. Plchová, Photo: D. Vaněčková

D10909, D10993/I, D10592/VII, D11800/I, D18358) mělo seříznuto dvě strany konkávně (**typ 2c**) a je možné, že tento tvar byl vytvořen náhodou při výrobě. U dvou kostek nešel určit tvar (inv. č. D14590/IV, D14590/VI), a zbylé kostky (108 ks) měly strany seříznuty klasicky pravouhle (**typ 1**).

Bodová varianta kostek (Graf 2) byla následující: osmnáct kostek bylo vyvrtáno ve variantě **1a**, šest kostek bylo vyvrtáno ve variantě **1b**, čtyřicet šest kostek bylo vyvrtáno ve variantě **1c** a osm kostek bylo vyvrtáno ve variantě **1d**, u jedné kostky (inv. č. D11436/VII) nešla určit přesná varianta, ale lze u ní alespoň určit, že se jedná o typ 1. Dále bylo jednatřicet kostek vyvrtáno ve variantě **2a**, pět kostek bylo vyvrtáno ve variantě **2b**, čtrnáct kostek bylo vyvrtáno

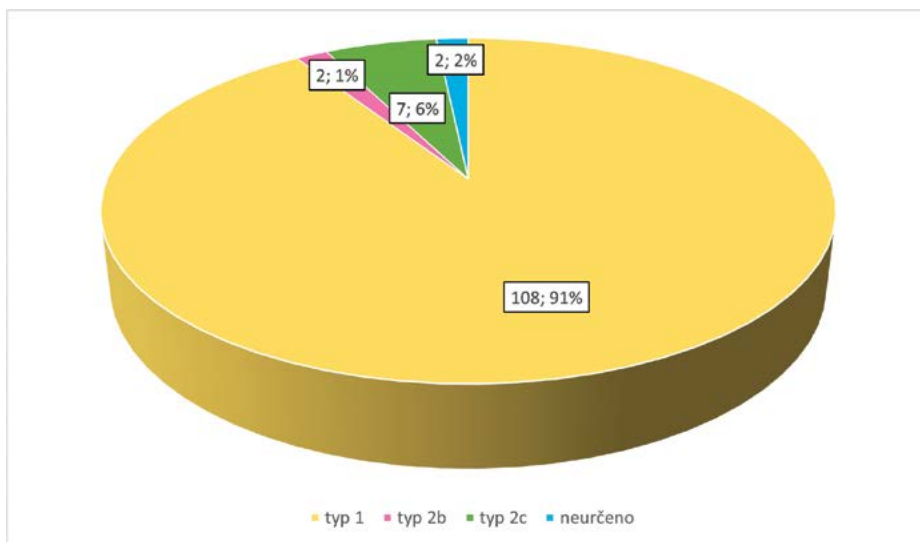
ve variantě **2c** a sedm kostek bylo vyvrtáno ve variantě **2d**, u třech kostek šel pouze určit typ 2 (inv. č. D13231, D10592/XXII, D14590/IV). U dvou kostek (inv. č. D14590/V, D14590/VI) nešla určit bodová varianta. Ačkoliv zaznamenáváme většinu kostek vyvrtaných ve variantě **1c** a **2a**, nebyly tyto varianty vybrány s nějakým hlubším významem, ale patrně šlo čistě o náhodu při výrobě, kdy si výrobce kostky nebo tyčinky různě natočil.

Na vyvrtání jamek na kostkách byl použit stejný typ hrotitého vrtáku, ale v různých průměrech. Nejmenší jamka měla průměr 0,5 mm a tato velikost se objevila pouze na jedné kostce (inv. č. D10658/I). Dále měly jamky rozměry 0,9 mm. Ty byly vyvrtané na 6 kostkách. Jamky o velikosti 1 mm byly vyvrtány na

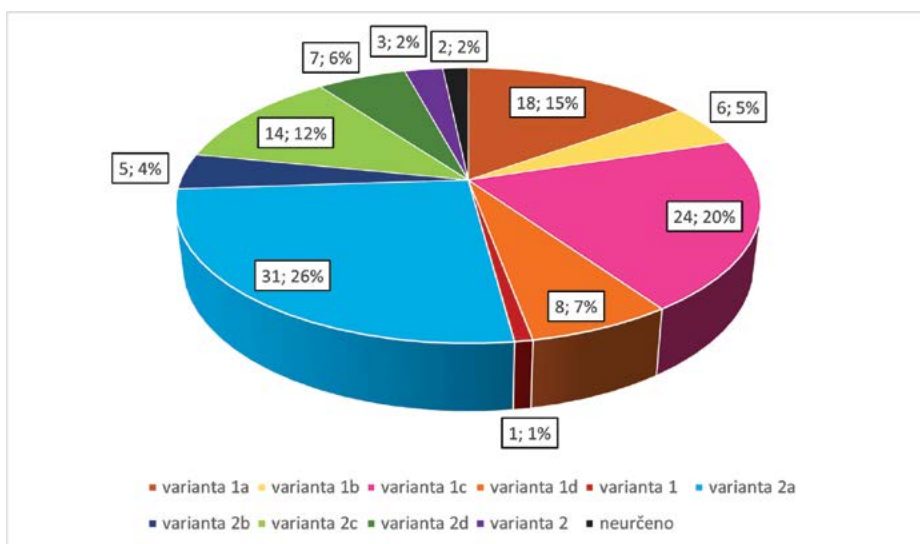
Obr. 17. Hrací kostky z hradu Rokštejn. Autor: D. Vaněčková

Fig. 17. Dice from Rokštejn Castle. Author: D. Vaněčková

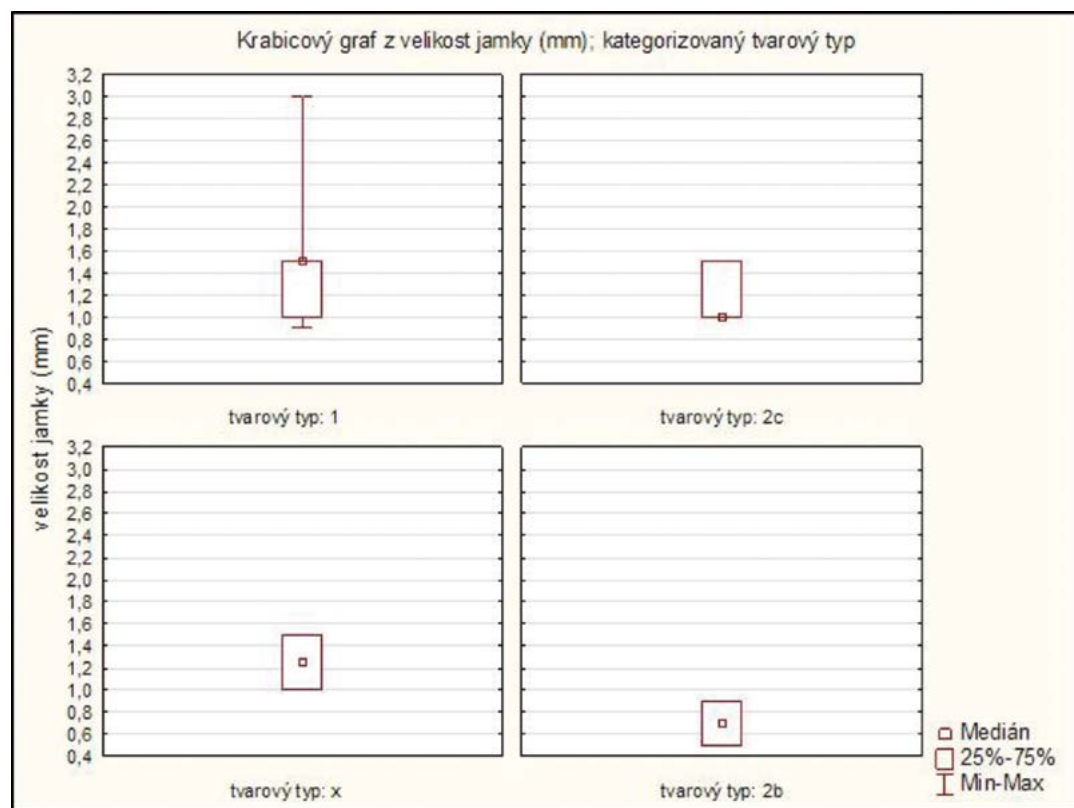
Graf 1. Početní a procentuální zastoupení kostek podle tvarového typu v rokštejnském souboru

Graph 1. Quantitative representation of dice by shape types in the Rokštejn collection

Graf 2. Početní a procentuální zastoupení bodových variant u jednotlivých tvarových typů kostek z hradu Rokštejn

Graph 2. Quantitative representation of pip variants for individual shape types of dice from Rokštejn Castle

Graf 3. Graf vztahu tvaru kostek a velikostí vyvrtaných jamek

Graph 3. Graph of the relationship between the shape of the dice and the size of the drilled holes

celkem 51 kostkách, jamky o velikosti 1,5 mm byly na 44 kostkách, jamky o velikosti 2 mm byly na 11 kostkách, jamky o velikosti 2,5 mm byly na 4 kostkách a jamky o velikosti 3 mm byly na 2 kostkách (inv. č. D15303, D14394). Zajímavý je vztah tvarového typu kostek a velikostí vyvrtaných bodů na nich (Graf 3). Typ 1 má největší rozptýlení velikostí jamek, od 0,9 po 3 mm, medián má však na 1,5 mm. Tvarový typ 2c se ve 25–75 % vejde do rozhraní 10–15 mm, medián průměru jamky má 1 mm. Typ 2b má jamky v rozmezí 0,5–0,9 mm a medián má 0,7 mm. Nejmenší jamky jsou tak ve vztahu k tvaru 2b. Neurčené tvary kostek mají průměrné hodnoty velikosti jamek mezi 1–1,5 mm a medián 1,3 mm.

Barevná škála kostek má různé nuance od bílé přes hnědou až po černou barvu.¹⁹ Zajímavá je kostka s inv. č. D14387 (obr. 15), která je na jedné straně spálená. Tato kostka se nenašla v požárové vrstvě, a tak příčina opálení musí být jiná, zda však k opálení došlo úmyslně, např. při výrobě, říci nelze.

Nejzajímavějšími exempláři ze souboru jsou kostky s inv. č. D1060 a D10658/I (obr. 14). Tyto dvě kostky se také jako jediné výrazně odlišují od ostatních kostek ze souboru. Obě kostky byly pečlivě seříznuty do tvaru 2b (tedy se čtyřmi konkávně prohnutými stranami), jamky byly vyvrtané velmi drobným vrtákem. Rozdílné jsou jen v barvě a lehce v rozměrech, kostka s inv. č. D1060 je tmavě hnědé barvy a je

o trochu větší (8,5 × 9 × 9 mm) oproti kostce s inv. č. D10658/I, která je světlá a rozměry má 7,3 × 6,8 × 7,1 mm. Je možné, že díky jejich nevšednímu vzhledu a preciznímu vyrobení mohly představovat luxusnější variantu. Ostatní kostky představují poměrně výrobně homogenní standardizovanou, a tedy obyčejnou skupinu. Luxusnější kostky se nenalezly v jedné situaci a čtverci, jsou však obě stejně zařazené do vyčleněných archeologických horizontů. Zda tvořily sadu nebo zda byly použity např. ke hraní vrhcábů, je nadmíru ošidné definovat.²⁰

9.2 Prostorové rozložení hracích kostek v areálu hradu Rokštejn a jejich datace

Prostorové vyhodnocení hracích kostek ve vertikální a horizontální stratigrafii představilo jejich vazby na strukturování hradní zástavby a komunikačních či volných prostor a zároveň je chronologicky určilo v definovaných archeologických horizontech pro hrad Rokštejn od jeho počátku ve druhé třetině 13. století do jeho pádu v roce 1467. K jednotlivým stavebním fázím hradu byly vytvořené archeologické horizonty (Tabulka 2), které zároveň korelují i s jednotlivými vlastníky hradu (*Mazáčková et al. v tisku*). Hrací kostky nejsou chronologicky citlivé, a tak jsou časově určeny podle jejich zjištěné archeologické situace (Tabulka 1). Datace či spíše chronologické zařazení jednotlivých kostek z hradu Rokštejna je přiřazeno podle vytvořených archeologických horizontů, které byly vytvořeny podle struktury stratigrafického vývoje (*Mazáčková 2012*, 199–200; *Vaněčková 2021*, 19–23). Z obrázku (obr. 19) či tabulky (Tabulka 1) můžeme zjistit, že nejvíce kostek je datováno do fáze a subfází horizontu III (IIIa, IIIa1, IIIa2, IIIa3, IIIa_b, IIIa_IV), které jsou interpretovány jako Valdštejnská fáze a následný zánikový

horizont hradu. Ty jsou vesměs datované od počátku 15. století do roku 1467.²¹ Horizont IV představuje postupnou destrukci hradu po jeho dobytí v roce 1467 a následná období rozvalování kamenné architektury. Horizont VIIa představuje pozůstatky po archeologickém výzkumu od roku 1981, kdy docházelo k přesouvání zeminy a nebyly vybrány veškeré artefakty. Některé hrací kostky jsou řazeny do dlouhého období od výstavby hradu až po jeho zánik (od 3. třetiny 13. století až po rok 1467).

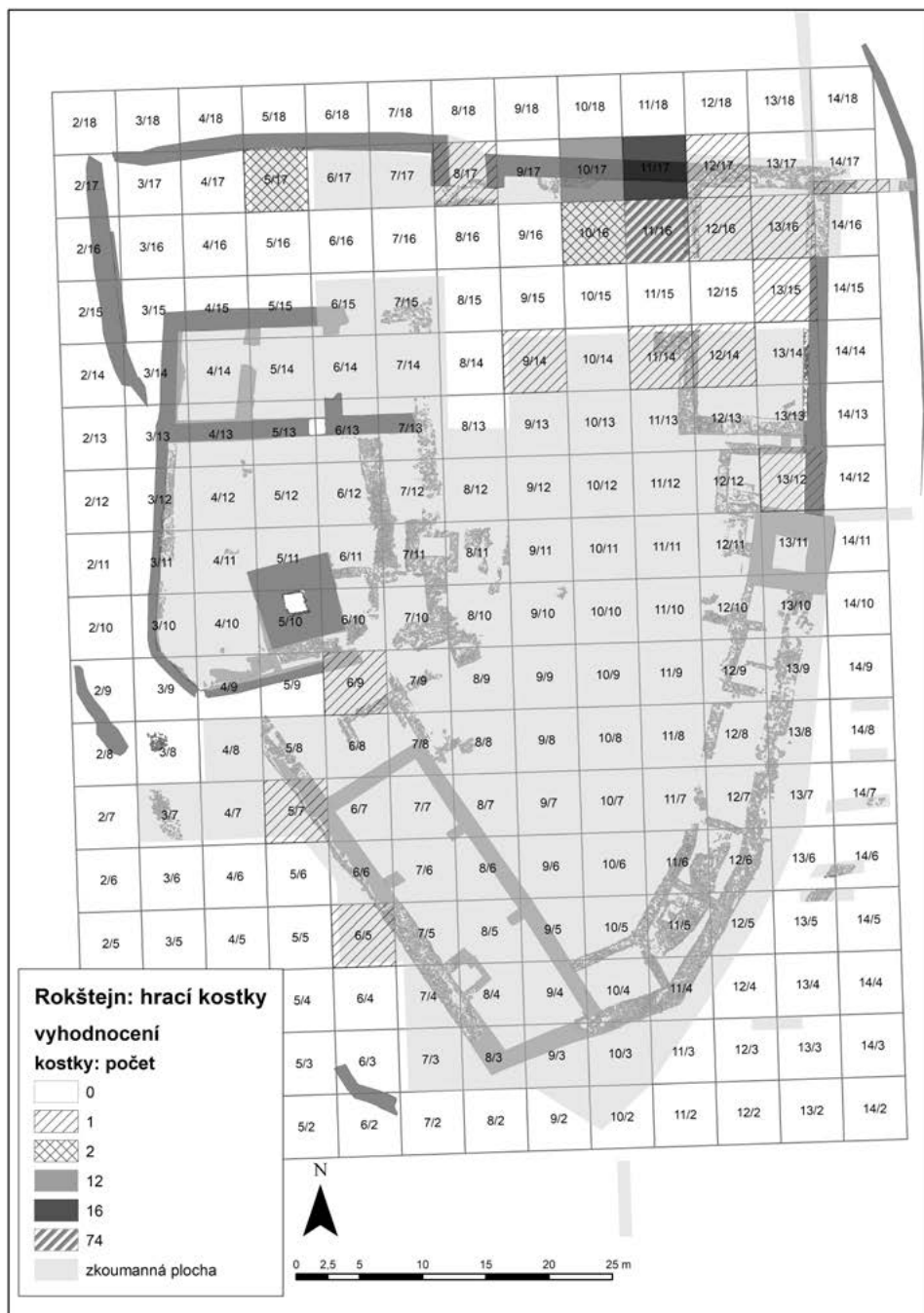
Při prostorové analýze jsou kostky v hradním areálu vyneseny podle jejich příslušnosti ke čtvercům a zjištěným archeologickým situacím (obr. 18). Hrací kostky se koncentrují především v severovýchodní části hradního areálu. V této části hradu se nacházely budovy C a D, k nimž prozatím není přesná funkční interpretace, ale jedná se o objekty i s obytnou funkcí (*Vaněčková 2021*, 20; *Mazáčková et al. v tisku*). Kostky mohly být teoreticky ztraceny během hry, kdy se mohly propadat mezi spáry v podlaže, dále ztraceny u vstupů do objektů a na venkovních provozních vrstvách v blízkém okolí těchto objektů. Velký počet nalezených kostek v těchto místech souvisí i s dobře zvolenou metodou při systematickém archeologickém výzkumu, která oproti záchrannému výzkumu zahrnuje důkladné přesetí vykopaného sedimentu a jeho následné proplavení. Další „zajímavé“ místo nálezu představují kostky nalezené ve čtvercích 6/5 a 5/7 (obr. 18), které se nacházejí na západním parkánu pod budovou dolního paláce. Na jihozápadní stěně dolního paláce lze předpokládat stejně jako na západní stěně horního paláce záchody (*Soukup 2004*, 59). Kostky tak mohly být ztraceny při návštěvě tohoto místa. Ostatní nálezy kostek v areálu hradu souvisejí buď se ztrátou na komunikačním místě hradu, nebo souvisejí s nakládáním s odpadem v rámci areálu hradu.

Hrací kostky z hradu Rokštejna

Horizont	Datace		Popis
I	1289 (první pís. zmínka) – 1307 (dendrochronologie) – 1350/1360	Rutenštejnská výstavba	
Ia	3. třetina 13. stol., před rok 1307	Rutenštejn (ukončeno požárem a destrukcí)	horní hrad: obvodová hradba, srubová/roubená věž, zahluubené suterény, cisterna, příkop
Ib	počátek 14. stol. (1307) – 2. pol. 14. stol. (1350/1360)	Rutenštejnská přestavba	obytná věž, východní věž
II	2. pol. 14. stol. – počátek 15. stol.	Markraběcí přestavba	
IIa	2. pol. 14. stol.	Markrabě	přestavba horního a dolního hradu, výstavba horního a dolního paláce, kovárny
IIb	2. pol. 14. stol.		výstavba budovy D, výstavba hospodářských komor
IIc	přelom 14. a 15. stol.	Valdštejnská přestavba	výstavba obj. 004/09, stržení budovy D, výstavba budovy C
III	počátek 15. stol. – 1467	Valdštejn – zánikový horizont	
IIIa	počátek 15. stol. – 2. pol. 15. stol., před rok 1467		provozní vrstva
IIIa1	počátek 15. stol.		provozní vrstva
IIIa2	1. pol. 15. stol.		provozní vrstva
IIIa3	2. pol. 15. stol., kolem roku 1467		poslední provozní/nášlapový horizont
IIIb	2. pol. 15. stol., kolem roku 1467		požárová vrstva – zánik hradu
IV	po roku 1467	destrukce hradu	přikrytí zánikového horizontu
V	16. – 19. století	subrecentní zásahy v areálu hradu	
VI	50. a 60. léta 20. stol.	recentní amatérský výzkum B. Coufala	
VII	od 1981 do dnes	záchranný a systematický archeologický výzkum	
VIIa		záchranný a systematický archeologický výzkum	

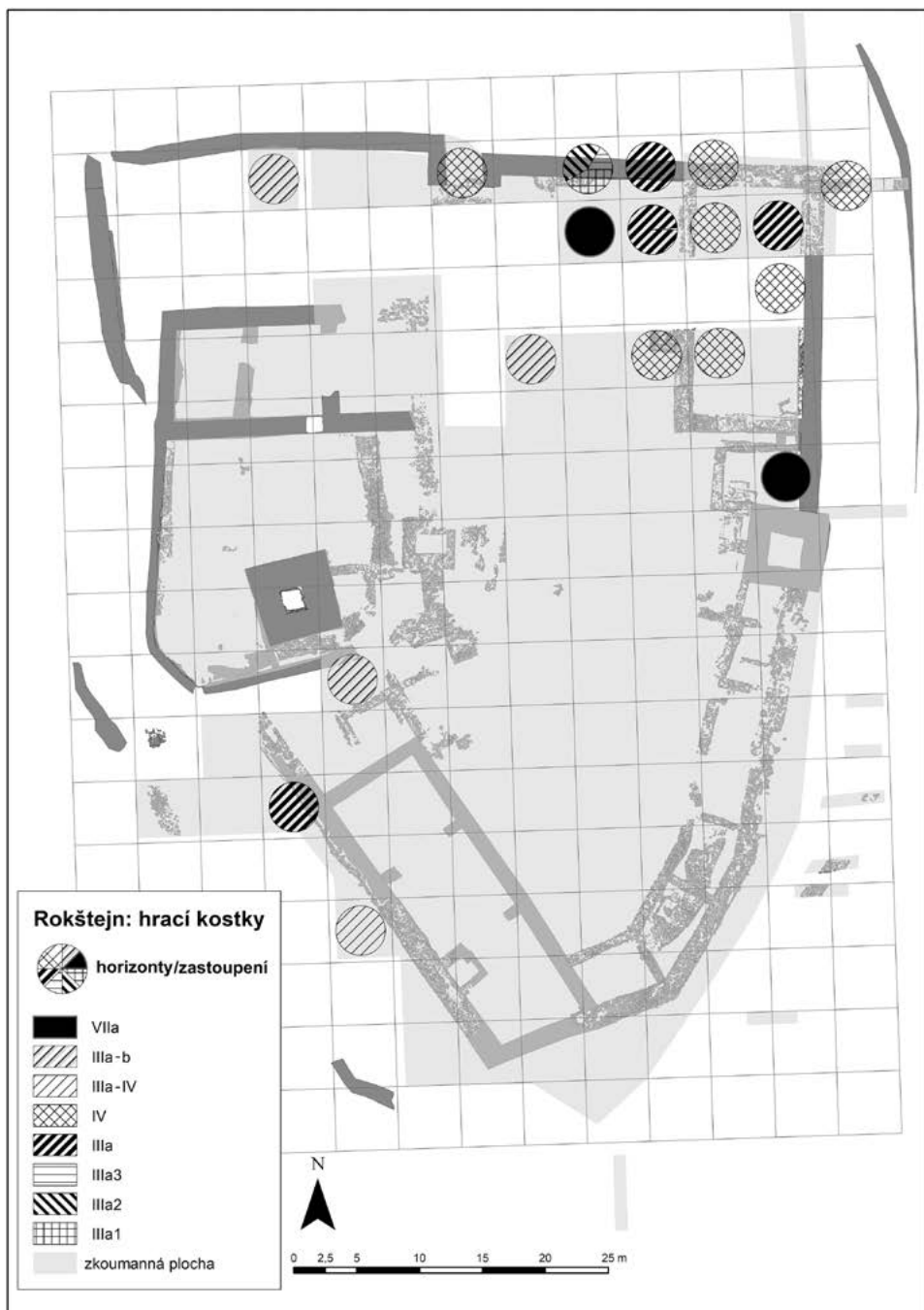
Tab. 2. Archeologické horizonty hradu Rokštejna

Table 2. Archaeological horizons of Rokštejn Castle

Obr. 18. Hrad Rokštejn, zobrazení zkoumané plochy a početního zastoupení hracích kostek v jednotlivých čtvercích. Autor: J. Mazáčková

Fig. 18. Rokštejn Castle, depiction of the surveyed area and quantitative representation of dice in individual squares. Author: J. Mazáčková

Obr. 19. Hrad Rokštejn, hrací kostky v jednotlivých horizontech. Autor: J. Mazáčková

Fig. 19. Rokštejn Castle, dice in individual horizons. Author: J. Mazáčková

Závěr

V rokštejnském souboru se nachází celkem 162 kostěných hracích kostek, které nejsou vesměs větší než 1 cm. Kostky jsou nejvíce vyřezány do tvaru krychle s pravoúhlými stranami (typ 1) a jen malý počet kostek měl strany seříznuty konkávně (typ 2b, 2c). Všechny kostky mají body vyvrtané do typu 7-7-7 a na žádné kostce není doložen způsob úpravy, která by souvisela s falešnou hrou.

Kostěné či parohové kostky jsou jedny z částí nálezů na vrcholně a pozdně středověkých lokalitách. Početný soubor kostek z hradu Rokštejna je spíše raritní, jelikož z ostatních hradů z České republiky, tak ze zbytku Evropy, máme doloženy kostky jen po několika kusech. Nelze se však přiklonit k lákavé teorii o „hráčském doupěti“, spojeném s bojovou družinou na hradě Rokštejně, je potřeba se nejprve zamyslet nad ostatními fakty, které by tak velký počet kostek mohly vysvětlit. Z ikonografií a písemných pramenů lze usoudit, že tyto hry byly prostě velmi oblíbenou kratochvílí středověkých lidí a byly rozšířené do všech sociálních vrstev včetně šlechty (Endrei – Zolnay 1986, 33). Poměrně malá velikost kostek zapříčiňovala jejich vyso-

kou ztrátovost a levný a dobře dostupný materiál, ze kterého se nejčastěji vyráběly, zase zapříčiňoval jejich masovou výrobu. Ve středověké společnosti tak muselo vstupovat do užívání velké množství těchto drobných artefaktů. Systematický archeologický výzkum, který v rámci areálu hradu Rokštejn probíhá (včetně důkladného prosetí a proplavení vykopané zeminy) se ukázal jako vhodný k tomu, aby tyto artefakty zachytil v co největším možném počtu. Ve srovnání počtu kostek ze systematického výzkumu se záchraným výzkumem nebo pouze se sondážemi, kterými bývá většina hradů zkoumaná (včetně některých částí hradu Rokštejn), mluví výsledky v počtu objevených kostek ve prospěch právě systematického výzkumu. Soubor hracích kostek z hradu Rokštejna spíše než oblíbenost kostěných her na tomto místě ukazuje možnosti a výhody systematického výzkumu a nepřímou dokazuje oblíbenost těchto her ve středověku obecně. V neposlední řadě bylo díky studiu dobových ikonografií a historických písemných pramenů zjištěno, že kostěným hrám se nevěnovali pouze muži, ale že byly i součástí „volného času“ u žen. A tak je možné, že se hraní kostek nebo vrhcábům na hradě Rokštejn věnovaly i hradní paní.

- 1) Studie využila databázi Czech Medieval Sources online, kterou poskytuje výzkumná infrastruktura LINDAT/CLARIAH-CZ (<https://lindat.cz>), podporovaná MŠMT ČR (projekt č. LM2018101).
- 2) Některé kostky nebyly pro zpracování dostupné, článek tak primárně vyhodnocuje 119 hracích kostek vyrobených z kostí, které byly zpracovány v rámci magisterské práce jedné z autorek článku (Vaněčková 2021). Popsány tak zde např. nejsou kostky vyrobené z parohu, které byly zpracovány v rámci seminární práce M. Golce (Golec 2000).
- 3) Some dice were not available for analysis, so the article primarily evaluates 119 dice made from bone, which were processed within the Master thesis by one of the authors of the article (Vaněčková 2021). Dice made from antler, which were processed within a seminar paper by M. Golec (Golec 2000), are not described here.
- 4) Celý název díla zní: *Juegos diversos de Axedrex, dados y tablas noc sus explicaciones, ordenados por mandado del rey don Alonso el sabio* (Kniha o šachové hře, hře v kostky a deskové hře).
- 5) Gotha, Forschungsbibliothek, Cod. Memb. I 120 Thomasin <Circlaere>, Page 34r. *Welscher gast digital* [online]. [cit. 2022-05-21]. Dostupné z: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fbg_membI120/0069/image.info.
- 6) Medieval & Renaissance Manuscripts: Bestiary Northern Italy, ca. 1290 MS M.459 fol. 27r. *TheMorgan.org* [online]. [cit. 2022-05-21]. Dostupné z: <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/53/145750>.
- 7) *Figurae calamo exaratae, quibus illustrantur historiae Veteris et Novi Testamenti nec non vitae nonnullorum sanctorum: Südböhmen: 1300 – 350 × 250 mm. – Handschrift; 172 Bll., fol. 106v, fol. 108v. Wwww.onb.ac.at* [online]. [cit. 2022-05-21]. Dostupné z: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_6072567&order=1&view=SINGLE.

- 8) Heidelberg historic literature – digitized: Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848 Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse) – Zürich, ca. 1300 bis ca. 1340, Page 262v. *Www.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0520/image,info>.
- 9) Gotha, Forschungsbibliothek, Cod. Memb. I 120 Thomasin <Circlaere>, Page 12v. *Welscher gast digital* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fbg_membI120/0069/image,info.
- 10) Heidelberg historic literature – digitized: Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 389 Thomasin von Zerklaere Welscher Gast (A) – Bayern (Regensburg?), um 1256, Page 11v. *Www.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg389/0034/image,info>.
- 11) Heidelberg historic literature – digitized: Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 438, Heidelberger Bilderkatechismus' (Handschrift); Biblia pauperum (Blockbuch); Totentanz (Blockbuch) u.a. – Ostmitteledeutschland, um 1455/1458, page 87v. *Www.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg438/0184/image,info>.
- 12) *Figurae calamo exaratae, quibus illustrantur historiae Veteris et Novi Testamenti nec non vitae nonnullorum sanctorum: Südböhmen: 1300. – 350 x 250 mm. – Handschrift; 172 Bl., fol. 106v, fol. 108v. Wwww.onb.ac.at* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_6072567&order=1&view=SINGLE.
- 13) Add MS 42130: 1325–1340, Contents: ff. 1r–12v: Calendar, with the feasts of the following English saints included: Edward (18 March); Augustine (26 May); Translation of Thomas of Canterbury (7 July). *Wwww.bl.uk/* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_42130_fs001ar.
- 14) Walters Ms. W.269, Book of Hours: Decoration: fol. 16r. *Wwww.thedigitalwalters.org* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W269/description.html>.
- 15) Heidelberg historic literature – digitized: Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Ms. Hamilton 675 Thomasin von Zerklaere, Page 11r. *Digi.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/sbb-pk_msham675/0029/image,info.
- 16) Heidelberg historic literature – digitized: Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 320 Thomasin von Zerklaere, Page 36v. *Digi.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg320/0078/image,info>.
- 17) Heidelberg historic literature – digitized: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 37.19 Aug. 2° Thomasin <Circlaere>, Page: 38r. *Digi.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/hab_mss37-19-aug-2f/0077/image,info.
- 18) Za osteologické určení materiálu děkuji RNDr. Miriam Nývtové Fišákové, Ph.D.
- 19) Na barvu kostek mohly mít vliv i postdepoziciční procesy.
- 20) Detailní popis všech kostek, které byly zpracovány, a tabulky s rozloženým pláštěm kostek jsou jako příloha (1 a 2) v magisterské práci (Vaněčková 2021, příloha 1, 2).
- 21) Podrobná datace ke každé kostce je v Tabulce 1.

ZKRATKY

AČ: Archiv Český (ed. Palacký)

CDB: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae

FRB: Fontes rerum Bohemicarum

SVŘ: Staročeské vojenské řády (ed. Svejkovský)

Prameny

- Bílek, F. (ed.), 1929: Tomáše Štítného knížky o hospodáři a hospodyně a o čeledi, Praha.
- CDB: Šebánek, J. – Dušková, S. (ed.), 1962: Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV/1, Praha.
- Erben, K. J. (ed.), 1852: Tomáše ze Štítného Knížky šestery o obecných věcech křesťanských, Praha.
- Erben, K. J. (ed.), 1865: Mistra Jana Husi sebrané spisy české I., Praha.
- Erben, K. J., (ed.), 1866: Mistra Jana Husi sebrané spisy české II., Praha.
- Flodr, M. (ed.), 1990: Právní kniha města Brna z poloviny 14. století I / úvod a edice, Brno.
- Flodr, M. (ed.), 1993: Právní kniha města Brna z poloviny 14. století III / rejstříky a přehledy, Brno.
- FRB I: Emler, J. (ed.), 1873: Fontes rerum Bohemicarum I., Praha.
- FRB III: Emler, J. – Jireček, J. (eds), 1878–1882: Fontes rerum Bohemicarum III., Praha.
- FRB IV: Emler, J. (ed.), 1884: Fontes rerum Bohemicarum IV., Praha.
- FRB V: Emler, J. – Gebauer, J. – Goll, J. (eds.), 1893: Fontes rerum Bohemicarum V., Praha.
- Hrubý, H. (ed.), 1901: České postilly, Spisův počtých jubilejní cenou král. České společnosti nauk, číslo XII., Praha.
- Košut, B. (ed.), 1890: Kniha výkladů spasitelných na čtení nedělní celého roku věrného a dobrého muže a Čecha Petra Chelčického. Díl I. Praha.
- Menčík, F. (ed.), 1882: Několik statutů a nařízení arcibiskupů pražských, Arnošta a Jana I. (1355–1377), Praha.
- Palacký, F. (ed.), 1844: Archiv Český čili staré písemné památky České i Moravské. Praha.
- Pavel, J. (ed.), 1978: Vita Caroli Quarti, Karel IV. Vlastní životopis, Praha.
- Smetánka, E. (ed.), 1900: Petra Chelčického Postila I., Praha.
- Smetánka, E. (ed.), 1903: Petra Chelčického Postila II., Praha.
- Svejkovský, F. (ed.), 1952: Staročeské vojenské řády, Památky staré literatury české. Praha.
- Šimek, F. (ed.), 1849: M. Jan Rokycana, obránce pravdy a zákona Božího, výbor z kázání, obrany kalicha a z listů, Praha.

Bibliografie

- Baarová, Z. – Fraňt, R. – Souková, V. – Štancarová, V. 2006: Obrazový katalog vybraných exponátů. In: R. Fífková (odpovědná red.): Sága moravských Přemyslovců, Život na Moravě od XI. do počátku XIV. století. Sborník a katalog výstavy pořádané Vlastivědným muzeem v Olomouci a Muzeem města Brna k 700. výročí tragické smrti Václava III., posledního českého krále z dynastie Přemyslovců. Brno – Olomouc.
- Bartošková, A. 2003: Kostěná a parohová industrie ze Staré Boleslavi. In: I. Boháčová (ed): Stará Boleslav, Mediaevalia Archaeologica 5. Praha, 227–266.
- Belcredi, L. 2017: Vnější opevnění hradu Skály a další objekty v jeho předpolí. Archaeologia historica 42/2, 401–451.
- Beljak, J. – Beljak Pažinová, N. – Šimkovic, M. 2015: Pustý hrad vo Zvolene a opevnenia v jeho okolí. Zvolen.
- Bouda, J. – Orna, J. 2004: Alea iacta est. In: M. Metlička (odpovědný red.) 2004: Sborník Západočeského muzea v Plzni. Historie. Věnováno k jubileu Evy Čujanové-Jílkové a Antonína Beneše. Západočeské muzeum v Plzni 17, 217–221.
- Breberová, S. 2011: Doklady her a hraček v archeologických nálezech v Hradci Králové. Bakalářská práce. Fakulta filozofická, Univerzita Pardubice, Pardubice.
- Burian, V. 1988: Košťářské výrobky v nálezech z hradu Tepence a dolanské kartouzy (1340–1425). In: V. Nekuda – V. Frolec (eds.): Rodná země. Brno, 305–308.
- Čapek, L. 2016: Předměty z kostí. In: L. Čapek – J. Militký (eds.): Historická radnice v Českých Budějovicích ve světle archeologických výzkumů a rozboru hmotných pramenů. Plzeň.
- Čechura, J. 2006: Hry a hrací pomůcky. Příspěvek ke studiu volného času ve středověku. Bakalářská diplomová práce, Ústav pro pravěk a ranou dobu

- dějinnou, Filozofická fakulta, Univerzita Karlova v Praze. Praha.
- Čechura, J. – Vyšohlíd, M. 2008: Kostěně předměty určené ke hrám. Z nálezů na náměstí Republiky v Praze. *Archeologie ve středních Čechách* 12, 723–743.
- Durdík, T. 1976: Nálezy z hradu Týřova I. Katalog starších sbírek – Funde aus der Burg Týřov I. Katalog der älteren Sammlungen. Zprávy Československé Společnosti Archeologické XVIII, 3–6.
- Dvořáková, R. 2015: Středověké hry a jejich odraz v archeologických pramenech. Bakalářská diplomová práce, Fakulta filozofická, Západočeská univerzita v Plzni. Plzeň.
- Endrei, W. – Zolnay, L. 1986: Fun and Games in Old Europe, Budapest.
- Flatscher, E. 2021: (Self-) Supply in a Medieval Castle. The archaeological perspective based on the excavations in the economy tract of Castle Tyrol. *Château Gaillard* 29, 115–131.
- Flodr, M., 2001: Brněnské městské právo, Brno.
- Flodrová, M. – Loskotová, I. 1995: Výrobky brněnských řemeslníků 14. století. *Archaeologia historica* 20, 551–561.
- Golec, M. 2000: Středověké hrací kostky na Moravě. Seminární práce, Ústav archeologie a muzeologie, FF MU. Brno.
- Golladay S. M. 2007: Los libros de acedrex dados e tablas: Historical, artistic and metaphysical dimensions of Alfonso X's Book of Games. A dissertation, Faculty of the Department of spanish and portuguese, The University of Arizona. Tuscon.
- Haak, A. – Rannamäe, E. – Luik, H. – Maldre, L. 2012: Worked and unworked bone from the Viljandi castle of the Livonian Order (13th – 16th centuries), *Lietuvos Archeologija* 38, 295–338.
- Havlice, J. 2014: Studna hradu Nové hrady. Památky jižních Čech 5, 119–128.
- Hazlbauer, Z. 1992: Středověká hra vrhcáby ve světle dobových pramenů. *Archaeologia historica* 17, 421–445.
- Hazlbauer, Z. 1998: Krása středověkých kamen. Odraz náboženských idejí v českém uměleckém řemesle. Praha.
- Hoch, A. 2020: Svět středověkých her: katalog výstavy. Jihlava – Plzeň.
- Hoch, A. – Šivová, Z. 2015: Kostěná a parohová industrie. In: M. Plaček – M. Dejmal (eds.): *Veselí nad Moravou. Středověký hrad v říční nivě*, Brno, 301–308.
- Hrubý, V. 1957: Slovanské kostěné předměty a jejich výroba na Moravě. *Památky archeologické* XL–VIII, 117–218.
- Hůrková, J. 2014: Předměty z organických materiálů. In: J. Hůrková et al. (eds.): *Archeologický výzkum panského sídla v Chanovicích*. Chanovice. 394–396.
- Jastrzębski, A. 1999: Produkcja rogownicza na wrocławskim Rynku w 2 poł. XIII i w XIV wieku. In: Ježek, M. – Klápště, J. (eds.): *Mediaevalia Archaeologica* 1, 89–99.
- Kartousová, H. 2016: Středověké a raně novověké hračky a součásti her v archeologické podsbírce Slezského zemského muzea. *Časopis Slezského zemského muzea: série B – vědy historické*, 65/1, 1–12.
- Kaván, J. 1964: Problematika datování a funkce některých výrobků z kostí a parohu u Slovanů na základě nálezů na Sekance u Davle. *Vznik a počátky Slovanů V*, 217–235.
- Konczewska, M. 2011: Bone, horn and antler working in medieval Wrocław, In: J. Baron – B. Kufel Diakowska (eds.): *Written in Bones. Studies on technological and social context of past faunal skeletal remains*, Wrocław, 305–311.
- Kopřiva, L. 2017: Archeologie na jihočeských hradech pánů z růže. Bakalářská diplomová práce, Archeologický ústav, Filozofická fakulta, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. České Budějovice.
- Kouřil, P. 2009: Hrad Javorník: Březen 1428 – září 1434 (příspěvek k poznání hmotné kultury doby husitské ve Slezsku). *Časopis Slezského zemského muzea. Série B – vědy historické* 58, č. 3, 221–235.
- Kouřil, P. – Prix, D. – Wihoda, M. 2000: Hradý českého Slezska. Brno – Opava.
- Küchermann, H. Ch. 2018: Why 7? Rules and Exceptions in the Numbering of Dice. *Palaeohistoria* 60. 109–135.
- Labuda, J. 1999: Pozoruhodné nálezy z hradu na Sitne pri Banskej Štiavnici. *Archaeologia historica* 24, 217–230.
- Loskotová, I. 2009: Středověké reliéfní kachle jako pramen hmotné kultury (Morava). *Archaeologia historica* 34, 189–208.

- Luik, H. 2016:* Bone working in the suburbs of medieval and early modern Tallinn, Estonia. In: S. Vitezović (ed.): *Close to the Bone: Current studies in bone technologies*, Belgrade: Institute of Archaeology, 178–187.
- Mazáčeková, J. 2012:* Militária z hradu Rokštejna v širším střeoevropském kontextu. Disertační práce, Ústav archeologie a muzeologie, FF MU. Brno.
- Mazáčeková, J. 2017:* Nástin procesu zanikání sídel ve středověku na panství Brtnice v územním rozsahu k roku 1538. *Archaeologia historica* 42/2, 745–771.
- Mazáčeková, J. – Žaža, P. – Půčať, A. – Vaněčková, D. (v tisku):* Downfall of the Rokštejn castle in 1467. In: P. Drnovský – P. Hejhal (eds.): *Archaeology of Conflicts 2*. Hradec Králové.
- Mazáčeková, J. – Lisá L. 2016:* Geoarcheologická studie vzniku, využívání a zániku hradního příkopu na hradě Rokštejn. *Archaeologia historica* 41/2, 77–97.
- Menoušková, D. – Měřínský, Z. (Ed.) 2008:* Krása, která hřeje. Výběrový katalog gotických a renesančních kachlů Moravy a Slezska. Uherské hradiště.
- Měřínský, Z. 2007:* Hrad Rokštejn. Dějiny, stavební vývoj a výsledky čtvrtstoletí archeologického výzkumu 1981–2006. Brtnice – Brno.
- Miścicki, M. 2017:* Późnośredniowieczne wyroby z kości i poroża z Pucka. W: M. Starski (ed.): *Puck. Kultura materialna małego miasta w późnym średniowieczu*. Warszawa, 373–384.
- Moravec, Z. 2015:* Středověké hrací kostky z Moravské Ostravy. *Časopis Slezského muzea B*, 64/2015. 83–86.
- Peine, H.-W. – Wolpert, N. 2018:* Von Metapodien zu Kämmen, Reliquiaren und Schachfiguren. Das Handwerk des Knochenschneiders im mittelalterlichen Westfalen. LWL-Freilichtmuseum Hagen (Hrsg.), *Echt Alt! Mittelalterliches Handwerk Ausgegraben. Forschungsbeiträge Zu Handwerk und Technik* 33. Hagen, 174–191.
- Peša, V. – Sázalová, S. – Šrein, V. 2018:* Nové poznatky k Chudému hrádku (k. ú. Dřevčice, okr. Česká Lípa). *Archeologie ve středních Čechách* 22, 679–686.
- Procházka, R. 2013:* Doklady her a zábav v nálezech hmotné kultury. In: L. Jan (ed.): *Dějiny Brna 2. Středověké město*. Brno, 350–354.
- Procházka, R. – Žákoušský, P. 2018:* K současnému stavu poznání gotické fáze hradu Pustiměř (Zelená Hora u Radslavic) – Výpověď archeologie. In: M. Dejmal – L. Jan – R. Procházka (eds.): *Na hradech a tvrzích*, Miroslavu Plačkovi k 75. narozeninám jeho přátelů a žáků. Praha, 203–231.
- Přemyslovská, P. 2014:* Raně středověká kostěná industrie na příkladu nálezů ze Staré Plzně. Diplomová práce, Filozofická fakulta Západočeská univerzita v Plzni. Plzeň.
- Richterová, J. 1983:* Pražské středověké hrací kostky a kameny. *Archaeologica Pragensia* 4, 201–223.
- Romanowicz, P. 2013:* Akcesoria gier i zabaw z najnowszych badań w Stargardzie. W: M. Fudziński – H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza* 2. Gdańsk, 215–229.
- Romanowicz, P. 2016:* Zabawa w średniowiecznym mieście. Studium archeologiczne z miast południowego Bałtyku. Szczecin.
- Samariter, R. 2007:* Ein Aachener Pilgerzeichen und Handwerkerabfall aus einem Laufbrunnen in der Stralsunder Hafenvorstadt, *Archaeologische Berichte aus Mecklenburg-Vorpommern* 14, 157–168.
- Slivka, M. 1983:* Výrobky z kosti a parohu na Slovensku z obdobia stredoveku. *Archaeologia historica* 8, 327–346.
- Slivka, M. 1984:* Parohová a kostená produkcia na Slovensku v období feudalismu. *Slovenská archeológia* XXXII/2, 377–429.
- Soukup, M. 2004:* Dolní palác hradu Rokštejna. Vyhodnocení nálezové situace v jižním prostoru. Magisterská diplomová práce, Ústav archeologie a muzeologie, FF MU. Brno.
- Tichánek, J. 2008:* Hrad a panství Šostýn. Opava.
- Vaněčková, D. 2021:* Doklady využití kosti a parohu na hradě Rokštejn. Magisterská diplomová práce, Ústav archeologie a muzeologie, FF MU. Brno.
- Verdon, J. 2003:* Volný čas ve středověku. Praha.
- Winter, Z. 1892:* Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku, díl II. Praha.
- Zibrt, Č. 1889:* Z her a zábav staročeských, příspěvky ke kulturním dějinám českým, část I. Velké Meziříčí.

Internetové zdroje

Add MS 42130: 1325–1340, Contents: ff. 1r-12v: Calendar, with the feasts of the following English saints included: Edward (18 March); Augustine (26 May); Translation of Thomas of Canterbury (7 July);. *Www.bl.uk/* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: http://www.bl.uk/manuscripts/Viewer.aspx?ref=add_ms_42130_fs001ar.

Figurae calamo exaratae, quibus illustrantur historiae Veteris et Novi Testamenti nec non vitae nonnullorum sanctorum: Südböhmen: 1300. – 350 x 250 mm. – Handschrift; 172 Bll., fol. 106v, fol. 108v. *Www.onb.ac.at* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: https://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_6072567&order=1&view=SINGLE.

Gotha, Forschungsbibliothek, Cod. Memb. I 120 Thomasin <Circlaere>, Page 34r, Page 12v. *Welscher gast digital* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/fbg_membI120/0069/image,info.

Heidelberg historic literature – digitized: Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 320 Thomasin von Zerklaere, Page 36v. *Digi.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg320/0078/image,info>.

Heidelberg historic literature – digitized: Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 389 Thomasin von Zerklaere Welscher Gast (A) – Bayern (Regensburg?), um 1256, Page 11v. *Www.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg389/0034/image,inf>.

Heidelberg historic literature – digitized: Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 438 ‚Heidelberger Bilderkatechismus‘ (Handschrift); Biblia pauperum (Blockbuch); Totentanz (Blockbuch) u.a. – Ostmitteledeutschland, um 1455/

1458, page 87v. *Www.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg438/0184/image,info>.

Heidelberg historic literature – digitized: Universitätsbibliothek Heidelberg, Cod. Pal. germ. 848 Große Heidelberger Liederhandschrift (Codex Manesse) – Zürich, ca. 1300 bis ca. 1340, Page 262v. *Www.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/cpg848/0520/image,info>.

Heidelberg historic literature – digitized: Berlin, Staatsbibliothek zu Berlin – Preußischer Kulturbesitz, Ms. Hamilton 675 Thomasin von Zerklaere, Page 11r. *Digi.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/sbb-pk_msham675/0029/image,info.

Heidelberg historic literature – digitized: Wolfenbüttel, Herzog August Bibliothek, Cod. Guelf. 37.19 Aug. 2° Thomasin <Circlaere>, Page: 38r. *Digi.ub.uni-heidelberg.de* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/hab_mss37-19-aug-2f/0077/image,info.

Medieval & Renaissance Manuscripts: Bestiary Northern Italy, ca. 1290 MS M.459 fol. 27r. *The-morgan.org/* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <http://ica.themorgan.org/manuscript/page/53/145750>.

Two Games: High Rolls & As Many On One As On Two. <https://games.rengeekcentral.com/> [online]. [cit. 2022–11–04]. Dostupné z: <https://games.rengeekcentral.com/F65V.html>.

Walters Ms. W.269, Book of Hours: Decoration: fol. 16r:. *Www.thedigitalwalters.org* [online]. [cit. 2022–05–21]. Dostupné z: <https://www.thedigitalwalters.org/Data/WaltersManuscripts/html/W269/description.html>.

Dice from Rokštejn Castle

One of the most common finds of medieval bone and antler artefacts are dice (Vaněčková 2021, 86). Playing with them was one of the most popular games in the Middle Ages due to its simplicity. Playing dice or with dice was a popular form of entertainment throughout Europe, enjoyed by members of all social strata at the time, including the monarch and the clergy. Dice and dice games were intertwined in both male and female worlds (Hazlbauer 1992, 433). Generally, it is believed that these games were intended for adults rather than children, mainly because they were mostly games of chance.

From the finds of blanks, semi-finished products, but also from the iconography (Fig. 1), we can get a relatively clear idea of how the dice were produced (Vaněčková 2021, 86–87). Bone dice were most likely made from the metacarpal and metatarsal bones of cattle. Epiphyses were cut off the bone and the rest was processed into the form of long sticks with a square cross-section, which were then cut into individual dice.

The basic criterion for sorting the dice is their shape (Fig. 2:1). However, the problem with this classification is that some hybrid shapes may have arisen by chance rather than by direct intent of the manufacturer. Nevertheless, we can still divide the dice into shapes with rectangular sides (**type 1**) and shapes with concave sides curved inward (**type 2**). Dice with curved sides can be further divided into dice with six curved sides – the so-called star-shaped type (**variant a**), this type is only typical of the High and Late Middle Ages (Čechura – Vyšehrad 2008, 731). Other groups include dice with four curved sides (**variant b**) and dice with two curved sides (**variant c**). Another classification is according to the position of drilled pips and their arrangement on the unfolded shell of the dice, where the direction of the numbers 2 and 3 is also taken into account (Fig. 2:2; Vaněčková 2021, 88). Another type is determined by the sum of opposite pips, which most often gives a value of 7 (**type 7-7-7**). This type is called South European (Mišcicki 2017, 376). The second type that occasionally appears is the **11-7-3 type**, where the opposite sides

give the sum of 11, 7 and 3. This type is called North European (Mišcicki 2017, 376). The last typological feature is the appearance of drilled holes. There are several variants, namely a simple hole, a shallow hole, a hole with a deeper central dot, a hole within a hole or a hole surrounded by one or more circles (Golec 2000, 14; Čechura – Vyšehrad 2008, 731) and other variants. The appearance of the holes depended on the tip of the tool with which they were made (Fig. 3).

Rokštejn Castle (Fig. 13) is one of the best archaeologically explored castles in the Czech Republic. During forty excavation campaigns, more than 160 dice made of bone or antler have been discovered. The set from Rokštejn (Figs. 10, 11, 12, 13) includes a total of 162 bone dice but in this article only 119 were analysed. These dice are generally not larger than 1 cm, most of them are cut in the shape of a cube with rectangular sides (type 1) and only a small number of dice had concave sides (types 2b, 2c; Graphs 1, 2, 3). All dice have the pips drilled in a 7-7-7 pattern, and none of the dice shows evidence of any modification related to cheating (Table 1). They are mostly dated from the last third of the 13th century to the second half of the 15th century (Table 2).

Bone or antler dice count among the most frequent finds on high medieval sites. However, the huge set of dice from Rokštejn Castle is rather a rarity because other castles, both in the Czech Republic and in the rest of Europe, have yielded only a few specimens each. However, one cannot lean towards the tempting theory about a “gambling den” connected to the armed company at Rokštejn Castle; it is necessary to first think about other facts that could explain such a large quantity of dice. From iconography and literary sources, it can be inferred that these games were simply a very popular pastime of medieval people and were spread among all social classes. The relatively small size of the dice caused their high loss rate, and the cheap and readily available material from which they were most often made enabled their mass production. A large quantity of these small artefacts must have come into use in medieval society. Systematic ongoing

archaeological excavations within the grounds of Rokštejn Castle (including a thorough sifting and washing of the excavated soil) proved to be suitable for capturing these artefacts in the greatest possible amount. When we make a comparison of the number of dice from systematic field research and from rescue excavations or only from test trenching, by which most castles are investigated, the results in the number of discovered dice speak in favour of systematic research. The set of dice from Rokštejn Castle, rather than the popularity of dice games at

this place, shows the possibilities and advantages of systematic excavations and indirectly proves the popularity of these games in the Middle Ages in general. Last but not least, thanks to the study of period iconography (Figs. 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12) and historical written sources (*Winter 1892*, 114; *Golladay 2007*), it was found that dice games were not only played by men, but that they were also part of women's "leisure time". And so it is possible that the ladies of Rokštejn Castle and their female companions were engaged in playing dice or backgammon.

Mgr. Daniela Vaněčková

- Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno
vaneckova.daniela@mail.muni.cz

Mgr. Jana Mazáčková, Ph. D.

- Ústav archeologie a muzeologie
Filozofická fakulta, Masarykova univerzita
Arna Nováka 1/1, 602 00 Brno
jkrejsov@phil.muni.cz
-

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-SA 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.